

Hrvatska u vrijeme kneza Branimira: povodom 1130. obljetnice od godine uklesane uz ime kneza Branimira na oltarnu gredu iz Gornjeg Muća

Bunčić, Maja; Demo, Željko; Dugonjić, Anita; Petrinec, Maja; Pivac Krpanić, Tara; ,

Edited book / Urednička knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2018**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:300:192142>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-27**

Repository / Repozitorij:

[AMZdepo - Repository of the Archaeological Museum in Zagreb](#)

HRVATSKA U VRIJEME KNEZA BRANIMIRA

POVODOM 1130. OBLJETNICE OD GODINE
UKLESANE UZ IME KNEZA BRANIMIRA
NA OLTARNU GREĐU IZ GORNJEG MUĆA

BRANIMIR OVA
GODINA

arheološki
muzej
u zagrebu
archaeological
museum
in zagreb

HRVATSKA U VRIJEME KNEZA BRANIMIRA

POVODOM 1130. OBLJETNICE OD GODINE
UKLESANE UZ IME KNEZA BRANIMIRA
NA OLTARNU GREĐU IZ GORNJEG MUĆA

KATALOG

Nakladnik

Arheološki muzej u Zagrebu

Za nakladnika

Sanjin Mihelić

Urednice

Maja Bunčić, Anita Dugonjić

Autori tekstova

Maja Bunčić, Željko Demo, Anita Dugonjić, Maja Petrinec, Tara Pivac

Fotografije

Zoran Alajbeg, Ivana Asić, Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu, Arhiv Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika – Split, Pavle Dugonjić, Ana-Marija Jukić, Igor Krajcar, Vinko Madiraca, Saša Novković

Karte

Pavle Dugonjić

Grafičko oblikovanje

atelier ANII

Tisak

Znanje

Naklada

300 primjeraka

ISBN 978-953-8143-15-1

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001014756.

IZLOŽBE

GRADITELJSTVO BRANIMIROVOG VREMENA

I MATERIJALNA KULTURA U RANOSREDNJOVJEKOVNOJ KNEŽEVINI HRVATSKOJ

Mjesto i vrijeme održavanja

Arheološki muzej u Zagrebu
22. kolovoza - 30. prosinca 2018.

Autorice izložbe

Maja Bunčić, Anita Dugonjić

Stručni suradnik

Željko Demo

Likovno oblikovanje postava

Mario Beusan

Grafičko oblikovanje i priprema

Srećko Škrinjarić

Oblikovanje plakata i pozivnice

atelier ANII

Prijevod

Barbara Smith-Demo

Tehička realizacija postava

Ivan Fakleš, Vedran Mesarić, Ivan Troha, Robert Vazdar

Restauracija izložaka

Sladana Latinović, Zrinka Znidarčić

HRVATSKA U VRIJEME KNEZA BRANIMIRA - PISANA SVJEDOČANSTVA O KNEZU BRANIMIRU I ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA GORNJEG MUČA

Mjesto i vrijeme održavanja

Arheološki muzej u Zagrebu
22. kolovoza - 25. studenoga 2018.

Autorice izložbe

Maja Bunčić, Anita Dugonjić (Arheološki muzej u Zagrebu)
Maja Petrinec (Muzej hrvatskih arheoloških spomenika – Split)

Suradnici (izbor građe i priprema dokumentacije)

Jacqueline Balen, Miroslav Nađ, Nikoleta Perok, Ivan Radman-Livaja, Filomena Sirovica

Oblikovanje i grafička priprema izložbe, plakata i pozivnice

atelier ANII

Tehička realizacija postava

Sladana Latinović, Ivan Troha

Restauracija izložaka

Marina Gregl (AMZ), Marko Rogošić (MHAS)

Posuditelji građe

Hrvatski povijesni muzej,
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika – Split

PLETERNI UKRAS NEKAD I DANAS

Mjesto i vrijeme održavanja

Galerija Arheološkog muzeja u Zagrebu
5. rujna - 18. rujna 2018.

Autorice izložbe

Anita Dugonjić, Tara Pivac

Grafičko oblikovanje i priprema

atelier ANII

Tehička realizacija postava

Ivan Troha, Robert Vazdar

Lektura kataloga i izložbi

Božena Bunčić

Odnosi s javnošću

Davorka Maračić

SADRŽAJ

6 Riječ urednica

8 Knez Branimir

„BRANIMIROVA GODINA“ - IZLOŽBE

9 Graditeljstvo Branimirovog vremena i materijalna kultura u ranosrednjovjekovnoj Kneževini Hrvatskoj

21 Hrvatska u vrijeme kneza Branimira – pisana svjedočanstva o knezu Branimiru i arheološka istraživanja Gornjeg Muča

43 Pleterni ukras nekad i danas

48 Popis literature

Arheološki muzeju u Zagrebu 2018. godinu obilježio je programom „Hrvatska u vrijeme kneza Branimira – povodom 1130. obljetnice od godine uklesane uz ime kneza Branimira na oltarnu gredu iz Gornjeg Muća“, skraćeno zvanim i *Branimirova godina*. Spomenik s natpisom kneza Branimira, koji je izvorno bio dio oltarne pregrade u crkvi sv. Petra u Gornjem Muću podignutoj u drugoj polovini 9. stoljeća, datiran je 888. godinom te u tekućoj godini obilježavamo njegovu 1130. obljetnicu. Iskoristili smo tu prigodu kako bismo ponovo ukazali na iznimnu važnost ovog spomenika nacionalne baštine čija dokumentarna i umjetnička vrijednost nadilazi granice naše zemlje. Za nas, sretna je okolnost bila što je spomenik ubrzo po otkriću 1871. godine dopremljen u Zagreb, u tadašnji Narodni muzej koji ga otada s ponosom čuva i izlaže.

Podsjetimo se i velike 1100-te obljetnice koja je obilježena 1988. godine kada su u okviru izložbe *Temporibus domno Branimero (U vrijeme kneza Branimira)*, autora Mate Zekana i Željka Kovačića, suradnju ostvarili Arheološki muzej u Zagrebu, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika – Split i Arheološki muzej u Zadru te na zajedničkoj izložbi prikazali svih pet, dotad poznatih, spomenika koji spominju kneza Branimira. U međuvremenu, pronađena su još dva ulomka (u Lepurima kod Benkovca i na Bribirskoj glavici) za koja se, iako su nepotpuna, s velikom sigurnošću smatra da se odnose na kneza Branimira.

Cjelogodišnji je program za cilj imao, nizom različitih događanja, široj javnosti približiti povijesni kontekst i materijalnu kulturu druge polovine 9. stoljeća, ali i cijelog srednjovjekovnog razdoblja. Tijekom godine postavljene su tri tematske izložbe, održan je niz znanstveno-popularnih predavanja istaknutih hrvatskih stručnjaka i mladih znanstvenika, ciklus edukativnih radionica za djecu, mlade i odrasle, večer srednjovjekovne književnosti te koncert srednjovjekovne i renesansne glazbe. Izložbe i ciklus događanja održavali su se u prostorima Arheološkog muzeja u Zagrebu (Trg Nikole Šubića Zrinskog 19), u Galeriji AMZ-a (ulica Pavla Hatza 6) te u prostorijama suradnika programa (Knjižnica Marije Jurić Zagorke, Krvavi most 2).

Iako je riječ o samo jednom spomeniku, njegova nam je vrijednost dala povoda da ga kroz dvije izložbe pratimo na različit način, odnosno da stvorimo priču kroz koje ga stavljamo u vremenski, prostorni i funkcionalni kontekst.

Izložba *Graditeljstvo Branimirovog vremena i materijalna kultura u ranosrednjovjekovnoj Kneževini Hrvatskoj* postavljena na drugom katu Muzeja, u okviru stalnog postava Srednjovjekovne zbirke, gdje je dosad Branimirov natpis bio samostalno izložen, pobliže dočarava ranosrednjovjekovno graditeljstvo i materijalnu kulturu na prostoru Kneževine Hrvatske. U neznatno smanjenoj veličini, centralni dio postava zauzima idejna rekonstrukcija oltarne pregrade kakva je stajala u starohrvatskoj crkvi sv. Petra u Gornjem Muću podignutoj u vrijeme vladavine kneza Branimira. Vrijeme je to bujanja stilskog razdoblja predromanike i bogate graditeljske i klesarske djelatnosti koje su, naravno, bile i posljedice pokrštavanja. O tome svjedoče ne samo temelji brojnih crkava pronađeni na području Dalmacije, a osobito njezinog zaleđa, nego i brojni ulomci crkvenog kamenog namještaja i arhitektonskih elemenata. Iako fundus Srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja u Zagrebu ne obiluje srednjovjekovnom građom s dalmatinskog područja, izloženo je nekoliko zanimljivih ulomaka koji su pronađeni na poznatim i važnim lokalitetima kao što su Kapitul i Biskupija kraj Knina, a koji su kao darovi pristigli u Muzej krajem 19. stoljeća. Starohrvatska groblja, kao drugi vrlo zastupljen tip arheoloških nalazišta iz razdoblja ranog srednjeg vijeka, pružaju mnoge spoznaje o tadašnjem stanovništvu kroz materijalne ostatke, obično dijelove nošnje, nakita ili naoružanja i konjaničke opreme. Na izložbi je prikazan izbor naušnica koje uglavnom potječu iz slučajno pronađenih grobova s područja Like, Primorja i sjeverne Dalmacije.

Izložba *Hrvatska u vrijeme kneza Branimira – pisana svjedočanstva o knezu Branimiru i arheološka istraživanja Gornjeg Muća*, u Maloj dvorani na prvome katu Muzeja, sastoji se od tri naizgled nepovezane, ali neodvojive cjeline. Prva se bavi samim natpisom i njegovim pronalaskom 1871. godine i upoznaje s njezinim pronalazačem, tadašnjim župnikom u Gornjem Muću, Mijom Jerkom Graničem. O činjenici da taj natpis nije usamljen nalaz i da je riječ o iznimno bogatom nalazištu s dugim kontinuitetom bavi se cjelina o arheološkim istraživanjima uz današnju crkvu sv. Petra Apostola u Gornjem Muću. Preliminarne rezultate istraživanja koje je kroz 11 kampanja ispred Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika – Split provodio pokojni kolega Mate Zekan, donosi kolegica i koautorica izložbe dr. sc. Maja Petrinc, kojoj zahvaljujemo na profesionalnoj i ugodnoj suradnji. Nekoliko grobnih cjelina, s nalazima nakita i konjaničke opreme prvi su put predstavljeni javnosti, a neki od njih su i unikatni primjerci.

Cjelina koja u širi kontekst stavlja ovaj spomenik donosi prikaz pisanih svjedočanstava o knezu Branimiru kroz ostale sačuvane epigrafičke spomenike te vrlo važne dokumente, od kojih se ističu pisma pape Ivana VIII. upućena Branimiru, kao i Čedadski evangelijar u kojemu je upisan knez Branimir u pratnji kneginje Maruše. Izložba završava kratkim osvrtom na stanje u Europi i Sredozemlju u drugoj polovini 9. stoljeća kako bi se procesi u razdoblju vladavine kneza Branimira smjestili u širi europski i mediteranski kontekst.

U Galeriji Arheološkog muzeja u Zagrebu zaključen je izložbeni ciklus izložbom popularnije, ali ne manje arheološke tematike bliskije široj javnosti pod nazivom *Pleterni ukras nekad i danas*. Ova nas je izložba uvela u korijene ukrasa kojega mnogi povezuju isključivo s hrvatskom kulturom i umjetnošću, no kada i gdje se pojavio, kako se sve koristio i ponovo postao sveprisutan motiv, saznali smo ili se pak podsjetili kroz tekstove obogaćene fotografijama raznih arheoloških predmeta i spomenika.

Zadovoljstvo je bilo, ali i izazov, posvetiti godinu jednome od hrvatskih kneževa s čijim imenom je dokumentiran jedan od najvrijednijih predmeta u bogatom fundusu Arheološkog muzeja u Zagrebu. U ime autorica izložbi zahvaljujemo svima koji su na bilo koji način sudjelovali u realizaciji programa, a osobito izložbi: kolegama kustosima, kolegama s Odjela za dokumentaciju, Konzervatorsko-restauratorskog odjela, Tehničkoj službi te kolegici Davorki Maračić s Odjela za marketing i odnose s javnošću. Stručnu pomoć pri realizaciji izložbe *Graditeljstvo Branimirovog vremena i materijalna kultura u ranosrednjovjekovnoj Kneževini Hrvatskoj* pružio nam je i nedavno umirovljeni dugogodišnji voditelj Srednjovjekovnog odjela, dr. sc. Željko Demo kojemu zahvaljujemo i na svesrdnom angažmanu tijekom pripreme programa. Hrvatskom povijesnom muzeju i Muzeju arheoloških spomenika – Split zahvaljujemo na posudbi vrijedne i atraktivne arheološke građe koja je upotpunila naš idejni koncept. Za grafičko oblikovanje dvije izložbe (*Hrvatska u vrijeme kneza Branimira* i *Pleterni ukras*) zahvaljujemo ateljeru ANII, a prof. Mariju Beusanu za likovni postav izložbe *Graditeljstvo Branimirovog vremena i materijalna kultura u ranosrednjovjekovnoj Kneževini Hrvatskoj*.

U samoj organizaciji i realizaciji programa veliku ulogu imale su kolegice Zorica Babić s Pedagoškog odjela i kustosica-pravnicarica Tara Pivac koje su osmislile i provele edukativne radionice za sve uzraste. Zahvale idu i akademskoj kiparici Ani Horvat koja je tijekom ljetnih mjeseci kroz dva ljetna kampa upoznala djecu s raznim srednjovjekovnim obrtima.

Zahvalu dugujemo i svim predavačima (izlaganja će biti objavljena u posebnom e-zborniku tijekom 2019. godine) što su bili dio ovog, nadamo se, publici zanimljivog i poučnog cjelogodišnjeg programa kojime smo barem nakratko u fokus stavili jedno, za hrvatsku povijest, iznimno važno razdoblje prikazujući ga kroz bogatstvo arheološke baštine toga vremena.

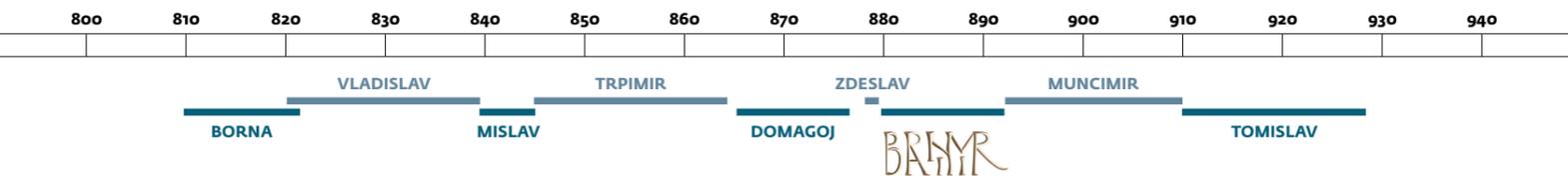
Ministarstvu kulture zahvaljujemo na financijskoj potpori, Zakladi Adris na novčanoj donaciji te ravnatelju Arheološkog muzeja u Zagrebu, Sanjinu Miheliću na ukazanom povjerenju i podršci.

Velika zahvalnost, na samom kraju, našim obiteljima i prijateljima koji su nam tijekom ove, Branimirove godine dali neizmjernu potporu i razumijevanje.

Maja Bunčić, Anita Dugonjić

KNEZ BRANIMIR

Od svibnja 879. do 892. godine hrvatski je vladar bio Branimir iz dinastije Domagojevića. Na vlast dolazi nakon nasilnog svrgnuća svojeg prethodnika, probizantski orijentiranog kneza Zdeslava (878.–879.). Uz Trpimira, smatra se najznačajnijim hrvatskim vladarom 9. stoljeća. Titule *princeps* i *comes* dala mu je papinska kancelarija, dok na kamenim spomenicima uz oznaku dostojanstva *dominus* nosi naslove *comes* i *dux*. Vlada iz grada Nina, a smatra se da je imao posjede na području Ravnih kotara. Kneževina Hrvatska nalazi se tada na granici latinskog zapada (Franačko Carstvo) i grčkog istoka (Bizantsko Carstvo), ali tražeći neovisniji položaj u odnosu na dvije velesile, on svoju vlast veže uz poglavara Crkve – papu te od Papinske Države stječe potvrdu svoje vlasti. Čvrsta veza s Papinskom Državom, uspostavljena u njegovo doba, potrajat će i za vrijeme kasnijih hrvatskih vladara. Razdoblje Branimirove vladavine obilježava političko osamostaljivanje Hrvatske, jačanje veza s Rimom te izražena crkvena graditeljska djelatnost koju je provodio ninski biskup Teodozije. Od svih ranosrednjovjekovnih vladara hrvatske države, najopsežnija su pisana svjedočanstva vezana uz kneza Branimira i razdoblje njegove vladavine. Uz brojne epigrafske spomenike, vrlo je vrijedna i korespondencija s papom Ivanom VIII. te zapis njegovog imena i kneginje Maruše u *Čedadskom evangelijaru*. Od sredine 9. stoljeća u hrvatskoj se kneževini prati velik uzlet graditeljstva koji se nastavlja tijekom cijele druge polovine 9. stoljeća. Uz doba Branimirove vladavine veže se vrhunac kristijanizacije hrvatskog prostora pa i završetak procesa pokrštavanja, što je vidljivo kroz crkveno graditeljstvo te primjetno i u pogrebnim običajima. Vrijeme je to spomenički bogatog predromaničkog umjetničkog i stilskog izražaja.

—
Spomenik knezu Branimiru u Ninu,
rad akademskog kipara Josipa Poljana
(snimio P. Dugonjić).

Rekonstrukcija oltarne pregrade iz crkve sv. Petra u Gornjem Muću u izložbanom prostoru (snimio I. Krajcar).

GRADITELJSTVO BRANIMIROVOG VREMENA I MATERIJALNA KULTURA U RANOSREDNJOVJEKOVNOJ KNEŽEVINI HRVATSKOJ

HRVATSKI RANI SREDNJI VIJEK

Hrvatsko ranosrednjovjekovlje predstavlja dugu epohu u razvoju i oblikovanju hrvatskog društvenog prostora. Obilježila su ga dva važna procesa: doseljavanje Slavena u rimske provincije Panoniju i Dalmaciju krajem 6. i tijekom 7. stoljeća te stupanje ugarske dinastije Arpadovića na hrvatsko prijestolje 1102. godine. Hrvati se u dalmatinskom hrvatskom priobalju i njezinoj unutrašnjosti pojavljuju u osvit ranog srednjeg vijeka, kao jedna od slavenskih zajednica. Ipak, ni materijalni ostaci ni pisana vrela ne pružaju uvid u razdoblje prije 800. godine pa prilike u kojima se nalaze i žive Hrvati u 7. i 8. stoljeću još uvijek nisu poznate ni razjašnjene.

Unatoč činjenici da o tom razdoblju ne govori ni jedan onodobni povijesni izvor, teorije o seobi i doseljenu Hrvata su mnogobrojne. Važni podaci nalaze se u djelu „O upravljanju carstvom“ (*De administrando imperio*) bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta (913.–959.) nastalom sredinom 10. stoljeća prema kojemu su Hrvati *po dolasku nekoliko godina ratovali protiv Avara i potom ih pobijedili, a car Heraklije naredio/dopustio da se Hrvati nasele u toj zemlji Avara, u kojoj i danas stanuju*. Naprotiv, prvi pisani spomen hrvatskog imena (*dux Chroatorum*) potječe iz Trpimirove darovnice sastavljene 852. godine.

Postojanje hrvatskog ranog srednjeg vijeka raspoznatljivo je već sredinom 9. stoljeća. U tom razdoblju zaživio je, oblikovao se i nastavio se razvijati prvi hrvatski kulturni pejzaž sačinjen od naslijeđa antičke civilizacije, tradicija autohtonog romanškog stanovništva te kulturoloških elemenata i društvenih sadržaja koje novopridošli Hrvati donose iz vlastite prapostojbine. To je razdoblje ujedinjenja plemena i rodova u jedan entitet, što rezultira stvaranjem društvenih elita i osnivanjem jake državne organizacije koja s vremenom izrasta u hijerarhiju na čelu s knezom. Sačuvani izvori Kneževinu opisuju kao vladarevu osobnu vladavinu nad narodom (*dux Croatorum* ili *dux Sclavorum*), a vladarske titule koje se spominju su *comes*, *dux* i *princeps*. Uz vladara i vladarsku kuću blisko su vezani župani na čelu svojih županija i ban koji vlada Krbavom, Likom i Gackom.

Ranosrednjovjekovnu Hrvatsku obilježilo je sučeljavanje dviju velikih sila: moćnog Franačkog Carstva na zapadu i oslabljenog Bizantskog Carstva na istoku. Franci su do 803. godine svladali hrvatsku kneževinu, dok dalmatinski gradovi ostaju pod vlašću Bizanta. Bizantsko-franački sukob završava 812. godine mirom u Aachenu prema kojemu je Francima pripala Istra i Hrvatska, a Biznatu Venecija i dalmatinski gradovi. To

rezultira razdvojenosti priobalja i zaleđa, koja se očituje i u kasnijim periodima te uvelike obilježava razdoblje hrvatskog ranog srednjovjekovlja.

Tijekom prve polovine 9. stoljeća franački i bizantski utjecaji bili su konstantni i vrlo jaki, nakon čega ti utjecaji opadaju i slabe uzrokovani podjelama i unutarnjim borbama u Franačkom Carstvu i Bizantu. U takvim prilikama Hrvatska Kneževina uspostavlja vlastitu vanjsku politiku i stječe neovisnost potvrđenu papinskim autoritetom. Čin osamostaljenja odvio se u vrijeme kneza Branimira, a novi poredak uspjeli su očuvati i njegovi nasljednici.

Razdoblja vladavine kneza Mislava i kneza Branimira obilježena su procesom intenzivnog pokrštavanja o čemu nam svjedoče onovremeni pogrebni običaji, kao i procvat osebujne predromaničke umjetnosti. Proces pokrštavanja prati i širenje pismenosti, što rezultira stvaranjem prvih pisanih spomenika na latinskom jeziku koji i danas predstavljaju iznimno vrijednu epigrafičku baštinu.

Jezgra Hrvatske u 9. stoljeću bila je u neposrednom zaleđu jadranske obale, između porječja Cetine, Krke i Zrmanje. Područje rasprostiranja obuhvaćalo je prostor omeđen istočnom obalom Jadrana s jedne strane i Panonskom nizinom s druge strane: prostor zapadne Hercegovine, zapadne i središnje Bosne, preko Like, Gacke i Krbave, do primorskih krajeva – Vinodola i Labina. Tek na izmaku ranog srednjeg vijeka (kraj 11./poč. 12. stoljeća) pod vlast hrvatskog vladara dolaze i gradovi bizantske Dalmacije, a kontinentalni dio današnje Hrvatske (Slavonija) hrvatskim je imenom obuhvaćen tek u razvijenom srednjem vijeku. U 9. stoljeću stvaraju se urbane jezgre kao središta trgovine i crkvene ili državne vlasti. Nin, Biograd, Skradin, Karin, Knin, Livno i Šibenik neki su od gradova hrvatskog političkog prostora i ključne točke pomorskih i kopnenih komunikacija.

Na čelu hrvatske države je knez, a od polovine 10. stoljeća kralj. Prvi vladar kojeg, prema pismu pape Ivana X., papinska kancelarija naziva kraljem, bio je Tomislav (910.–928.). Iako nema potvrda da je bio i formalno okrunjen, Hrvatska se od vremena njegove vladavine naziva kraljevinom (*regnum Croatorum*). U to vrijeme u vlasti hrvatskog vladara nalazi se i Panonska Hrvatska na čijoj sjevernoj granici izbija sukob s novom vojnom silom u Europi – Mađarima. O veličini hrvat-

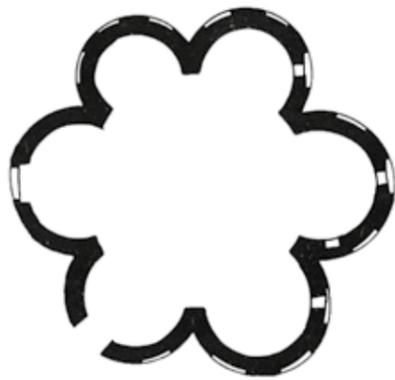
ske vojne moći govori i Tomislavova pobjeda nad bugarskom vojskom koja je nakon osvajanja Srbije krenula u osvajanje Hrvatske.

— Hrvatska kneževina u drugoj polovini 9. stoljeća.

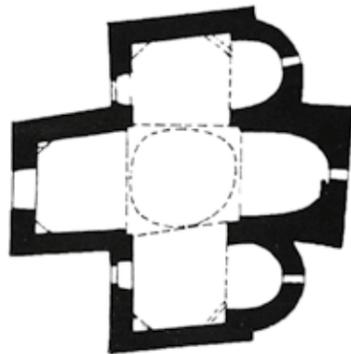
Razdoblje od Tomislavove do vladavine Stjepana I. (1030.–1058.) smatra se periodom stagnacije, jer iz tog vremena potječe malen broj zapisa u kamenu. Čini se, da oporavak počinje sredinom 11. stoljeća te kulminira u vrijeme vladavine Petra Krešimira IV. i Dmitra Zvonimira, kad hrvatsko društvo prolazi kroz razdoblje napretka i preobražaja duhovnog života. Povećava se privatna imovina, raste broj stanovnika, a uočeni su i prvi znakovi feudalizacije. Gospodarski uzlet manifestira se i ponovnom intenzivnom gradnjom, dok brojni sačuvani zapisi svjedoče o prodaji i darivanju zemlje. Čitavo 11. stoljeće smatra se i "zlatnim dobom hrvatskog redovništva" jer hrvatski vladari grade samostane ili im pak dodjeljuju povlastice i zemlju. Crkveni posjedi se proširuju, potiče se osnivanje samostana i održavanje crkvenih sabora, stvaraju se nove biskupije i javlja se novi smjer u umjetnosti – romanika. U doba vladavine Petra Krešimira IV. (1058.–1075.) prostor Hrvatske i Dalmacije prvi se put smatra cjelovitim jer se kraljevstvo proširuje na kopno i na more (*regnum Dalmatiae et Croatiae*), pripaja Neretvansku kneževinu, a sam kralj 1070. godine za svog suvladara i nasljednika imenuje slavonskog bana Zvonimira.

Kralja Dmitra Zvonimira (1075.–1089.) za kralja Hrvatske i Dalmacije okrunio je 1075. godine u crkvi sv. Petra i Mojsija u Solinu opat Gebizon, poslanik pape Grgura VII. U vrijeme tog posljednjeg snažnog vladara započinje afirmacija hrvatskog jezika. Epigrafička baština u Hrvatskoj je do kraja 11. stoljeća većinom latinskog jezičnog izričaja, no uslijed intenzivnog razvitka autohtone pismenosti, na izmaku stoljeća pojavljuju se i prvi spomenici na glagoljici (Valunska ploča, Krčki i Plominski natpis, Bašćanska ploča). Glagoljica je, kao izvorno slavensko pismo, najprisutnija na Kvarneru i u Istri, a tek se sporadično javlja u Dalmaciji.

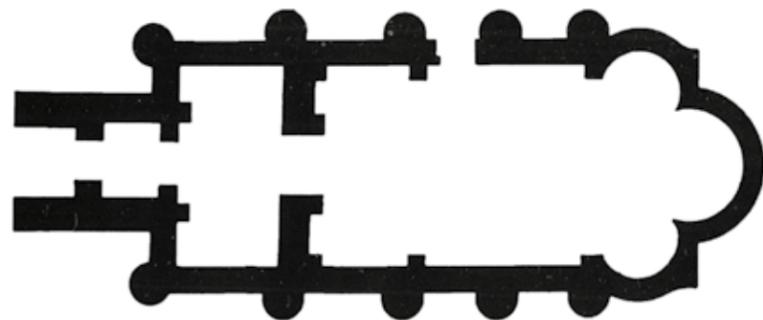
Nakon Zvonimirove smrti i kratke vladavine Stjepana II. (1089.–1091.) počele su borbe za hrvatsko prijestolje. Arpadovići su polagali pravo na prijestolje preko kraljice Jelene, supruge Dmitra Zvonimira. Ugarski kralj Koloman (1095.–1116.) pokušao je 1102. godine osvojiti hrvatske krajeve, koje je uz prvobitni otpor saveza hrvatskog plemstva (*savez dvanaest hrvatskih plemena*) ipak uspio pridobiti sporazumom o kojemu svjedoči dokument *Qualiter* poznatiji kao *Pacta Conventa* (sačuvan u prijepisu iz 14. stoljeća). Prema tom dokumentu, savez hrvatskog plemstva, uz određene ustupke, na hrvatsko prijestolje prihvaća Kolomana koji se u Biogradu na Moru kruni za kralja Hrvatske i Dalmacije, čime Hrvatska ulazi u dinastičku zajednicu s Ugarskom. Dolaskom Arpadovića na hrvatsko prijestolje završava hrvatski rani srednji vijek.

1.

3.

2.

CRKVENO GRADITELJSTVO I SKULPTURA 9. I 10. STOLJEĆA

Predromanika, stilsko razdoblje koje je obilježilo 9. i 10. stoljeće, ostavila je mnoštvo spomenika koji uključuju sakralne građevine te skulpturu, odnosno crkveni namještaj i dekorativne arhitektonske elemente koji su krasili njihovu unutrašnjost. Kao posljedice, ne samo pokrštavanja i jakog franačkog utjecaja, nego i političko-gospodarske stabilnosti kako u samoj Kneževini Hrvatskoj tako i u njezinom odnosu s bizantskim gradovima, u predromaničkom su razdoblju postavljeni temelji hrvatske kulture i umjetnosti.

Od druge polovine 9. stoljeća, kada su se na području Dalmacije, u obalnim gradovima pod bizantskom upravom (Zadar, Trogir, Split) te u njihovom zaleđu, na prostoru hrvatske kneževine, počeli pronalaziti ulomci crkvenog namještaja, osobito oni s natpisima vladara ili nekih uglednijih svjetovnih ili crkvenih osoba iz 9. i 10. stoljeća poput Branimira (Gornji Muć, 1871.), Trpimira (Rižinice, 1892.), Muncimira (Uzdolje, 1892.), Jelene (Solin, 1898.) i mnogih drugih, interes za proučavanje nacionalne arheologije, i uz nju vezanog specifičnog graditeljstva i skulpture, ne prestaje.

Predromaničko graditeljstvo karakterizira raznolikost oblika, a tipološki različite građevine u pravilu su malih dimenzija dok su veće crkve bazilikalnog oblika zastupljene ipak u manjem broju. Osim što su podignute brojne nove crkve, često su se,

već od druge polovine 8., a vrlo često i u 9. stoljeću adaptirale pojedine starokršćanske crkve ili neke druge rimskodobne građevine.

Najstarija pouzdano datirana crkva na području Kneževine Hrvatske je crkva sv. Jurja na Putalju (Kaštel Sućurac) koju je podigao knez Mislav (o. 835–o. 845.), a kao drugi znameniti lokaliteti ističu se i sv. Marija u Biskupiji (Crkvina) kraj Knina, sv. Marta u Bijaćima kraj Trogira, crkva u Rižinicama kraj Solina (prva pol. 9. st.), crkva sv. Križa u Ninu (9. ili 11. st.?), zatim crkva sv. Marije na Gospinom otoku u Solinu (10. st.) te konačno privatna zadužbina župana Gostihe – crkva sv. Spasa kod izvora rijeke Cetine u Vrh Rici (Vrlika), kao najbolje sačuvano predromaničko sakralno zdanje s najstarijim očuvanim zvonicom (druga pol. 9. st.).

U bizantskim je gradovima u dalmatinskom priobalju sačuvano nekoliko iznimnih primjera tlocrtno šesterolisnih crkava presvođenih kupolom, iz druge polovine 8. i početka 9. stoljeća, poput sv. Trojstva (sv. Donat) u Zadru, jedne od najreprezentativnijih crkvi na istočnom Jadranu, zatim sv. Trojice u Splitu, sv. Marije u Zadru (Stomorica) te sv. Marije u Trogiru.

Za gradnju i opremanje crkve, uz samog naručitelja-donatora, neophodni su bili svećenik i majstori klesari, čija su mnogo-

brojna djela primjeri koji pokazuju visoku razinu obrtničkog umijeća. Crkve su se višekратно preuređivale i u graditeljskom smislu, ali i u načinu ukrašavanja. Crkveni namještaj, ovisno o veličini crkve, sadrži razne elemente (liturgijsku opremu) poput oltarnih pregrada sa specifičnim trokutnim zabatima, ciborija, kamenica, lustera, oltara, prozora, stupova, portala, kamenih stalaka za knjige, rjeđe i sarkofaga itd. Sve kamene površine crkvenog namještaja ukrašavale su se raznim motivima isklesanima u plitkom reljefu najčešće gustim i složenim geometrijskim prepletima (kružnice, kvadrati i dijagonale), a ponekad vegetabilnim (vinova loza, palmine grane) i životinjskim (paun, lav) prikazima usko vezanima uz kršćansku simboliku. Skromno sačuvani tragovi polikromije upućuju na činjenicu da je namještaj bio obojen uglavnom plavom, crvenom i zlatnom bojom.

U Branimirovo vrijeme djelovalo je više klesarskih radionica – novija stručna literatura razlikuje *Dvorsku klesarsku radionicu* i *Benediktinsku klesarsku radionicu* – koje se odlikuju vješto klesanim reljefima i karakterističnim motivima: tropruti čvorovi (tzv. *perec motiv*), kuke s krupnim zavojnicama, zatim guste troprute učvorene kružnice presječene troprutim dijagonalama, tropruti neučvoreni medaljoni te dvije nasuprotno postavljene ptice (golubice ili pauni) koje razdvaja križ, a koje se uvijek pojavljuju na trokutnim zabatima oltarnih pregrada.

—
STR. 14

1. Tlocrt crkve sv. Trojice u Splitu.

2. Tlocrt crkve sv. Spasa kod izvora rijeke Cetine u Vrh Rici (Vrlika).

3. Tlocrt crkve sv. Križa u Ninu.

—

STR. 15

Knin – Kapitul / crkva sv. Bartolomeja, sredina 9. st. (snimio I. Krajcar):

Ulomak arhitrava ukrašen u gornjem pojasu kukama, a u donjem troprutom pleteničom (KSS-790).

Poseban pečat uređenju, iako ponajviše u dokumentarnom smislu, daju uklesani natpisi na latinskom jeziku, često nazivani i *arhiv u kamenu*. Riječ je o posebnom i vrlo bogatom obliku hrvatske ranosrednjovjekovne spomeničke baštine, koji uz likovni nose i literarni te obavijesni sadržaj. Također, najstariji su to pisani spomeni Hrvata u razdoblju 9.–11. stoljeća kojih je dosad na oko 50 lokaliteta na području hrvatske kneževine pronađeno oko 400 (ulomaka). Dosad je pronađeno sedam, cjelovitih ili pak fragmentarnih natpisa za koje se smatra da spominju kneza Branimira. Na jednome od njih se i prvi put uklesano u kamenu javlja ime Hrvata (položaj Crkvina u selu Šopot kraj Benkovca) dok je na drugome zabilježeno prvo datiranje prema kršćanskoj eri (uz crkvu sv. Petra Apostola u Gornjem Muću). Uz pet natpisa koji su već dugo zastupljeni u literaturi i koji se nalaze na dijelovima oltarnih pregrada, dva natpisa pronađena u novije vrijeme (2002. godine na lokalitetu sv. Martin u Lepurima kraj Benkovca te 2015. godine u unutrašnjosti crkve sv. Joakima i Ane na Bribirskoj glavici) stoje na rubnim dijelovima sekundarno korištenih antičkih sarkofaga. Osim kneza Branimira, poznati su i brojni natpisi koji spominju i neke druge vladare (primjerice Mutimira, Trpimira, Svetoslava i Držislava) i župane (Gastiku i Prištinu).

Arheološki muzej u Zagrebu u svom fundusu čuva manji broj ulomaka različitih dijelova crkvenog namještaja (pilastar, plutej, zabat, kapitel) s Kapitula kraj Knina te dva položaja u Biskupiji (Stupovi i Crkvina) koji su u muzej krajem 19. stoljeća pristigli kao dar Hrvatskog starinarskog društva.

— Knin – Kapitul / crkva sv. Bartolomeja, sredina 9. st. (snimio I. Krajcar):

Ulomak zabata ukrašen djelomično sačuvanim križem te pticom (golubom) s njegove lijeve strane (KSS-802).

STAROHRVATSKA GROBLJA

Ranosrednjovjekovna groblja (8.–11. st.), uglavnom međusobno slična suvremenim grobljima u susjednim zemljama ali i šire, zbog svojih osobitosti i pojave na području hrvatske kneževine, najčešće se označavaju terminom *starohrvatska groblja*. U najvećem broju pripadaju tipu grobalja na redove (nizanje grobova u uglavnom pravilnim redovima u smjeru zapad – istok, nerijetko s većim ili manjim otklonima prema jugu ili sjeveru).

Uz prve podignute crkve, ali i na položajima bez crkava, nastajala su i širila se groblja koja ukazuju na kontinuitet i gustoću naselja, a materijalni ostaci sačuvani u njima pomažu pri razumijevanju društvenih i kulturnih prilika u starohrvatskom ranom srednjem vijeku. Napuštanje grobalja na redove i početak obveznog ukapanja uz crkve uvjetovan je promjenama na društveno-gospodarskom planu i crkvenim reformama u drugoj polovini 11. stoljeća. Na većini grobalja oko crkvi kontinuitet ukapanja traje do kasnog srednjeg vijeka.

Pokojnici su ukopavani u pravilu u ispruženom položaju na leđima (rijetko drugačije) s glavom na zapadu te rukama ispruženima uz tijelo (rijetko na bedrima, truhu ili zdjelici). Uglavnom je u grob ukopan samo jedan pokojnik, no nisu nepoznati niti (vjerojatno obiteljski) grobovi s većim brojem pokojnika (istodobno ili naknadno ukopani, a najviše četiri). Od doseljenja Slavena/Hrvata pa do razvijenog srednjeg vijeka

— Groblje u Radašinovcima kraj Benkovca, druga pol. 9. st. (snimio Z. Alajbeg).

mijenjali su se običaji i vjerovanja pa sukladno tome i groblja. Najstarijima se smatraju paljevinska groblja (uglavnom ukopi u keramičkim urnama, 7./8. st.), potom se pojavljuju groblja na redove u početku s ukopima poganskih obilježja (prva pol. 8.–sr. 9.), zatim ona i s poganskim i kršćanskim obilježjima (prva pol. 8. do kraja druge trećine 11. st.) te konačno groblja s isključivo kršćanskim načinom pokapanja (prijelaz 9./10. do oko sredine 11. st.).

Na grobljima s poganskim načinom pokapanja grobnice mogu biti različitih tipova od kojih su najčešće obične zemljane rake, zemljane rake djelomično obložene kamenom ili drvom ili pak s kamenim obložnicama. Pogrebni običaji, ši-roko rasprostranjeni na čitavom slavenskom području, poput paljenja vatre i razbijanja posuđa te prilaganja hrane i pića u grob (nalazi keramičkih posuda i vjedrica), zabilježeni su na poganskim grobljima.

Na grobljima s kršćanskim načinom ukapanja gotovo su isključivo zastupljeni grobovi s rakama obloženim kamenom u suhozidu ili okomito postavljenim kamenim pločama. Iz tih su grobova sačuvani osobni nakit i dijelovi (funkcionalni ili ukrasni) odjeće/nošnje pokojnika. Nakit uglavnom čine naušnice i prstenje. Naušnice su raznovrsne i s mnogobrojnim varijantama, izrađene u različitim tehnikama (lijevanje, filigran, granulacija, iskucavanje u limu, pozlata itd.) i materijalima (bronca, srebro, zlato). Najčešće su obične karičice te naušnice sa jednom i sa četiri jednako velike jagode. Kod prstenja se razlikuju razne varijante jednostavnog i manje ukrašenog (od raskovanog lima ili lijevano) te prstenja s kupolastom krunom. Rjeđe se pronalaze ogrlice (metalne ili od perli), applike, dugmad i razni privjesci, dijelovi pojasa ili obuće i sl.

Opremu ratnika uglavnom čini oružje karolinškog tipa (dvosjekli mač), a opremu konjanika ostruge s priborom za zakopčavanje. Bojne sjekire i bojni noževi, vršci strelica i koplja ostale su vrste oružja pronalazene u muškim grobovima, a česti su nalazi i običnih noževa i kresiva. Ti se nalazi u muškim grobovima, izuzev ostruga, javljaju znatno češće na grobljima s poganskim načinom pokopavanja.

U fundusu Arheološkog muzeja zastupljene su naušnice koje uglavnom potječu iz slučajno pronađenih grobova početkom 20. stoljeća s područja Like (Kopolje, Ličko Lešće, Otočac, Podum), Primorja (područje Vinodola) te sjeverne Dalmacije (Konjevrate, Prvić Luka).

1.

2.

3.

4.

5.

Izbor naušnica 10.–11. st. (snimio I. Krajcar):

1. Naušnica sa tri jagode i lunulastim ukrasom s unutarnje strane karike, bronca, Prvić Luka (S-1338),
2. Par naušnica sa jednom jagodom ukrašenom kalotastim ispupčenjima, bronca, srebro, Prvić Luka (S-1347, S-1348),
3. Par naušnica sa jednom ukrašenom jagodom, srebro, bronca, pozlata, Konjevrate (S-1222, S-1223),
4. Par naušnica sa jednom neukrašenom jagodom, srebro, Tribalj / crkva sv. Marije (S-2258, S-2259),
5. Naušnica sa četiri jagode i ušicama za privjeske (rekonstrukcija), bronca, posrebrenje, Prvić Luka (S-1337; izradila A. Dugonjić).

1.

2.

NOVAC U RANOSREDNJOVJEKOVNOJ HRVATSKOJ KNEŽEVINI/KRALJEVINI

O novcu, njegovoj upotrebi i optičaju te robno-novčanim odnosima u ranosrednjovjekovnoj hrvatskoj kneževini, a i kasnije u hrvatskoj kraljevini poznato je još uvijek jako malo. Uočeno je ipak da je u istočnojadranskom priobalju gdje je nakon slavenskog, a potom i hrvatskog doseljavanja na prostore nekadašnje kasnoantičke i ranobizantske provincije Dalmacije u većem ili manjem broju uglavnom neprekinuto kolao bizantski brončani, srebrni i zlatni novac, a da je u kontinentalnom zaleđu i unutrašnjosti bizantski novac znatno malobrojniji i samo povremeno prisutan. Među tim, zapravo rijetkim, novčarskim nalazima ističu se zlatnici trojice bizantskih vladara: drugoj polovini 8. stoljeća i prvoj polovini 9. stoljeća pripadaju zlatnici (*solidi*) careva Konstantina V. Kopronima (741.–775.) i Teofila (829.–842.), a drugoj četvrtini 11. stoljeća zlatnici (*histamanoi*) cara Romana III. Argira (1028.–1033.). Zlatni denari abasidskih kalifa druge polovine 8. stoljeća nađeni u Kninu, jednom od starohrvatskih vladarskih središta, numizmatički su kuriozum. Naprotiv, malobrojni i češće slučajni, a rjeđe grobni nalazi srebrnog novca (*denarii*) nekolicine karolinških vladara, od Karla Velikog (768.–814.) preko Ludovika I. Pobožnog (814.–840.) i Lotara I. (840.–855.) do eventualno Karla III. Priprostog (898.–923.), otkriveni su ili prikupljeni na prostoru ranosrednjovjekovne hrvatske kneževine i dragocjeno su svjedočanstvo o doticajima Hrvata s Francima i franačkom državom 9. stoljeća, a možda i ranog 10. stoljeća.

1. Solid bizantskog cara Konstantina V. Kopronima (741.–775.), zlato, Sirakuza; Lika (D-712; DOC 3/1, 15d.2; snimio I. Krajcar).

2. Denar franačkog kralja i cara Svetog Rimskog Carstva Ludovika I. Pobožnog (814.–840.), srebro, Venecija; coll. J. Catti, Rijeka (E-24080; Coupland 1990, Pl.III: 64; snimio I. Krajcar).

— Dio izložbenog postava, Arheološki muzej u Zagrebu (snimio I. Krajcar).

HRVATSKA U VRIJEME KNEZA BRANIMIRA – PISANA SVJEDOČANSTVA O KNEZU BRANIMIRU I ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA GORNJEG MUĆA

GEOGRAFSKI POLOŽAJ I PROŠLOST MUĆA

U sjeverozapadnom dijelu Splitsko-dalmatinske županije, među planinskim lancima Moseća na jugu i Svilaje na sjeveru, prostire se plodno Mučko polje. Na cesti koja povezuje Drniš i Split, uz rub polja na padinama brežuljaka koji se uzdižu prema Svilaji smjestila su se naselja razvučenog tipa Gornji i Donji Muć. U crkvenom pogledu Muć pripada Splitsko-makarskoj nadbiskupiji i Kliškom dekanatu, a današnju župu Muć sačinjavaju sela Gizdovac, Gornji Muć i Mučko Zelovo.

Arheološka građa svjedoči da je područje Muća bilo naseljeno od pretpovijesti (neolitik) i otada se prati kontinuitet naseljavanja čemu je zasigurno pridonio povoljan geostrateški položaj i prirodni resursi. U željeznom je dobu bilo naseljeno Dalmatima, a osim materijalnih ostataka, o postojanju njihovog naselja, grada *Andetriuma* svjedoči i zapis grčkog povjesničara Strabona u svom djelu „Geografija“.

Kroz Mučko polje prolazila je važna rimska cesta – *Via Gabiniana* – od Salone prema unutrašnjosti te cesta koja je povezivala tabor VII. legije smještene u *Tiluriju* (Gardun kod Trilja) s onim u *Burnumu* (Ivoševci kod Kistanja).

Kasnoantička građevina u Gornjem Muću prilagođena je u crkvu 888., dvije godine nakon što je ninski biskup Teodozije proširio vlast preuzevši i splitsku nadbiskupiju. Srednjovjekovno je razdoblje upravo i proslavilo ovo mjesto u Dalmatinskoj zagori iz kojega potječe i nalaz znamenitog natpisa s vrlo čitkim imenom Branimir i godinom 888. Od kraja 11. do kraja 17. stoljeća na ovom je području postojala župa Zmina, čije se ime veže uz toponim Zmijavac, potok koji protječe uz samu župnu crkvu sv. Petra Apostola. Već je 1516. godine Mućka krajina bila pod osmanskom vlašću, a ovdje osnovana nahija nosila je ime Zminje polje (Mučko polje).

1. Pogled s Moseća na Muć i Mučko polje (Pavić et al. 2011).

2. Crkva sv. Petra Apostola u Gornjem Muću (snimila A. M. Jukić).

—
Ulomak oltarne grede s uklesanim imenom hrvatskog vladara Branimira i godinom 888., crkva sv. Petra u Gornjem Muću (KSS-788; snimio I. Krajcar).

BRANIMIROV NATPIS – SPOMENIK A KATEGORIJE

Jedan od najljepše sačuvanih ranosrednjovjekovnih klesarskih radova, koji uz to ima i iznimnu dokumentarnu vrijednost, ulomak je grede (arhitrava) oltarne pregrade koja se nalazila u predromaničkoj crkvi sv. Petra u Gornjem Muću. Spomenik izrađen od vapnenca sačuvan je u dužini od 87 cm (vis. 27 cm, deb. 11 cm). Greda je podijeljena u tri vodoravna polja. Gornje je polje ukrašeno kukama nagnutim udesno (dvanaest sačuvanih), a srednje troprutim prepletom u motivu tzv. *perca*. Ispod ukrasa, u donjem polju smješten je posvetni latinski natpis koji se nastavlja i na donjoj površini grede.

Mnogi su se stručnjaci, raznih struka (povjesničari, arheolozi, paleografi, povjesničari umjetnosti) bavili proučavanjem spo-

menika, a posebno natpisa. Već u samom početku bilo je više čitanja, a natpis je, naravno, najprije pokušao objasniti M. J. Granić, međutim njegovo tumačenje nije usvojeno. Zatim je Šime Ljubić dao svoju interpretaciju. S njegovim se pak čitanjem nije u potpunosti složio akademik Franjo Rački. Kasnije su ih ispravljali i dopunjavali mnogi povjesničari i arheolozi poput Ferde Šišića, Ljube Karamana i Nade Klaić, zatim Stjepana Gunjače, Dušana Jelovine, Mate Zekana, Luje Margetića, Vedrane Delonga, Mirjane Matijević-Sokol i još ponekih. Općenito je prihvaćeno nešto izmijenjeno čitanje Račkoga. Iako su naknadno pronađeni dijelovi još dviju greda i desna strana zabata crkvene pregrade natpis i dalje nije cjelovit, no ipak upućuje na kvalitetan predložak i na radionicu u kojoj je oblikovan.

+INTENDE CHR(ist)E CELV(M)Q(ve) R(egna)NTI SALV(atio)NI TIBI Q(ve).../...(t)VTVS VENIAT (per) PROVIDEN(tiam) / B(eati) PETRI.../ BRANIMIRI ANNOR(vm) CHR(ist) / SACRA DE VIRG(ine) CARNE VT SV(m)PS(it) S(vnt) DCCCLXXX ET VIII VIQ(ve) INDIC(tio)

Učini Kriste da Tebi koji kraljuješ na nebu i koji si spasenje zaštićen dođe po zagovoru blaženoga Petra U vrijeme gospodara kneza (vladara?) Branimira, 888. godine od kada je Krist uzeo Sveto Tijelo od Svete Djevice i šeste indikcije.

Spomenik je dvostruko datiran – po vremenu vladanja kneza Branimira te po kršćanskoj eri 888. godinom i VI. indikcijom. Razdoblje u kojem je crkva podignuta je između 25. ožujka i 31. kolovoza 888. godine. Crkvu je opremila tzv. *Benediktinska klesarska radionica* koja je u posljednja dva desetljeća 9. stoljeća djelovala od Krka (Košljun), Zadra i Splita te Nina, Biskupije, okolice Bribira, Muća itd. Donator je vjerojatno bio neka ugledna i visoko pozicionirana osoba unutar crkvene ili svjetovne hijerarhije, na što, između ostaloga, upućuje datiranje po kršćanskoj eri koje se u Italiji i Franačkoj polako uvodi u drugoj polovini 9. stoljeća da bi tek u 10. stoljeću postao uobičajen način izricanja godine. Visoka razina latinskog jezika i pleterne ornamentike, kao i datiranje, ukazuju da ovaj spomenik po svim elementima odskake od prosjeka te se može smatrati osobitim svjedočanstvom pismenosti i likovnosti.

BRANIMIROV NATPIS – ZNAČAJ I POSLJEDICE

Spomenik je ugledao svjetlo dana u povijesnom okviru druge polovine 19. stoljeća, u vrijeme preporodnog buđenja i bujanja nacionalne političke misli, u vrijeme velikih borbi između narodnjaka i autonomaša. Imao je stoga iznimnu političku težinu te je njegov pronalazak izazvao oduševljenje domoljubne javnosti. Sama činjenica što nosi ime hrvatskog kneza Branimira i godinu 888., kasnije se pokazalo, imala je za arheologiju važne posljedice. U vrijeme pronalaska to je bio naj-

stariji spomenik iz hrvatske prošlosti (uz prijepis Trpimirove darovnice), odnosno to je bio prvi iskopani arheološki spomenik koji je na sebi nosio uklesano ime hrvatskog vladara. Postao je poticaj daljnjim istraživanjima spomenika nacionalne povijesti predvođenih dalmatinskim svećenstvom, kojima su se pridružili povjesničari poput Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Tadije Smičklasa i Franje Račkog. *Branimirov natpis* pokazao je kako izgledaju ranosrednjovjekovni spomenici te ukazao na put i način traženja takvih spomenika, neospornih svjedočanstava hrvatskog identiteta. Stoga se smatra kamenom temeljcem hrvatske nacionalne arheologije.

Ubrzo po otkriću, krajem 19. i početkom 20. stoljeća osnivaju se mnogobrojna društva sa svrhom istraživanja i proučavanja narodne baštine, pa su tako osnovana starinarska društva – *Epidaurum* u Cavtatu, *Radovan* u Trogiru, *Zoranić* u Ninu, *Siscia* u Sisku, *Bokeljsko starinarsko društvo* u Kotoru te *Societa istriana di archeologia e storia patria* u Puli i Poreču te konačno i dva najpoznatija i najplodnija – *Hrvatsko starinarsko društvo* predvođeno fra Lujom Marunom te društvo *Bihać* koje je osnovao don Frane Bulić.

Imena hrvatskih kneževa, kraljeva, kraljica i drugih dostojanstvenika uklesana u kamenu namještaj ranosrednjovjekovnih crkava i/ili sarkofage rijetkost su i u europskim okvirima te su najdragocjeniji arhiv u kamenu za hrvatsku i europsku kulturu i znanost.

U Arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu čuva se 25 pisama i dopisnica M. J. Granića upućenih Š. Ljubiću, tadašnjemu ravnatelju Narodnog muzeja te dva crteža spomenika koje u njima opisuje. Pisma datiraju od 7. prosinca 1872. do 26. svibnja 1886. godine. Dio njihove korespondencije tiskan je i u *Viestniku Hrvatskoga arheološkoga društva*. Iz njegovih se pisama ocrtava svakodnevni život seoskog župnika u vrlo skromnim prilikama, a obično opisuje tijek svojih istraživanja i arheološke nalaze, ali i istraživanja usmjerena prema narodnoj riječi i pjesništvu.

MIJO JERKO GRANIĆ (Split, 1.10.1819. – Split, 29.12.1886.) bio je župnik u župi sv. Petra Apostola u Gornjem Muću od 1. ožujka 1869. do 21. svibnja 1886. godine, a prije Muća službovao je i u Donjem Selu na Šolti, u Klisu te u Kaštel Gomilici. Uz svoju primarnu, crkvenu službu zanimao se za povijest i arheologiju, pa je u tim krugovima ubrzo i postao poznat po otkriću Branimirovog natpisa iz Gornjeg Muća. Njegovo je otkriće bilo povod za daljnja istraživanja rane hrvatske povijesti, a zaslužan je i za proučavanje ostataka rimskog Andetrija. Postao je stoga povjerenik Hrvatskog arheološkog društva i Narodnog muzeja, a o svojim je istraživanjima pisao u *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku* i u *Viestniku Hrvatskoga arheološkoga društva*. Godine 1880. postao je prvi član Matice hrvatske u Muću. Osnovao je i župnu knjižnicu kojoj je poklonio više stotina knjiga. Bavio se i speleologijom, te sakupljanjem i zapisivanjem narodnih pjesama i poslovice.

ŠIME LJUBIĆ (Stari Grad, 24.5.1822.–Stari Grad, 19.10.1896.) bio je jedan od najznačajnijih predstavnika hrvatske znanosti i kulture u drugoj polovini 19. stoljeća. Arheolog i povjesničar, filolog i književnik koji je radio kao gimnazijski profesor u nekoliko gradova, boravio u Veneciji gdje je proučavao diplomatske arhive koji se odnose na veze južnih Slavena i Mlečana, svoj je izniman doprinos muzejskoj i arheološkoj struci ostvario kao kustos, a potom i ravnatelj Arheološkog odjela Narodnog muzeja u Zagrebu. Osnovao je 1878. godine Hrvatsko arheološko društvo te pokrenuo tiskanje *Viestnika Hrvatskoga arheološkoga društva*, službenog časopisa društva a ujedno i Muzeja. Veliku je pažnju posvetio numizmatici, a smatra ga se i začetnikom pretpovijesne arheologije u Hrvatskoj. Bavio se također rimskim te nešto manje srednjovjekovnim razdobljem, a istraživao je i mnoge lokalitete diljem Hrvatske. Sudjelovao je i na brojnim međunarodnim znanstvenim kongresima u Europi predstavljajući predmete iz zbirki Narodnog muzeja. Godine 1867. bio je izabran za redovitoga člana JAZU.

Izbor pisama M. J. Granića (arhiv AMZ 35).

1.

NALAZI IZ MUĆA – OTKUPI I DAROVI M. J. GRANIĆA

M. J. Granić istraživao je razne položaje u Muću i okolici te sakupljao predmete koje je ponekad darovao, a ponekad prodavao splitskom i zagrebačkom muzeju. O međumuzejskoj „borbi“ za bolju i brojniju zbirku jednom je prigodom napisao Ljubiću: „Vi se tužite za ono što šaljem na spljetski muzeju, a Bulić se tuži za ono što šaljem na muzej u Zagrebi!“. Nalazi iz Muća zato su razjedinjeni te je dio pohranjen u Arheološkom muzeju u Splitu, a dio u Arheološkom muzeju u Zagrebu i Hrvatskom povijesnom muzeju koji su u to vrijeme bili pod istim krovom Narodnog muzeja. Nalazi s novijih istraživanja čuvaju se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.

2.

3.

Grobni nalaz iz 1873. g., Gornji Muć, željezo, 1250.–1350. g. (Hrvatski povijesni muzej; snimila I. Asić):

1. Mač (tip XII A),
2. Par ostruga.

Pretpovijesni i rimskodobni nalazi, Gornji Muć (Arheološki muzej u Zagrebu; snimio I. Krajcar).

ISTRAŽIVANJA U GORNJEM MUĆU

PRVA ISTRAŽIVANJA

Arheološki lokalitet u Gornjem Muću smješten je na južnoj padini brežuljka u čijem podnožju, uz samu ogradu današnjeg groblja s crkvom sv. Petra Apostola, protječe potok Zmijavac. S obzirom na brojne ostatke antičke profane i grobne arhitekture posve je razvidno da se srednjovjekovni lokalitet razvio na širem arealu rimskog grada Andetrija.

Amaterska arheološka istraživanja župnika M. J. Granića sedamdesetih godina 19. stoljeća, te kasnija E. Dyggvea u suradnji s F. Bulićem 1928. godine, bila su usmjerena uglavnom na antičke ostatke te ostatke arhitekture crkve iz koje potječe natpis s imenom kneza Branimira. Nakon tih istraživanja, čiji rezultati nisu nikad cjelovito publicirani, Dyggve daje tlocrt srednjovjekovne crkve s pretpostavkom da je riječ o objektu četverolisne osnove. Otada pa sve do 70-ih godina proteklog stoljeća nije bilo ozbiljnijih zahvata na lokalitetu.

—
Stjepan Gunjača s radnicima, 1977. g.
(Arhiv MHAS).

REVIZIJSKA ISTRAŽIVANJA

Godine 1972. *Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu* uvjetuje unutarne uređenje župne crkve sondažnim arheološkim istraživanjem. Budući da nije bilo finansijskih sredstava crkva je preuređena bez poštivanja konzervatorskih uvjeta.

U godinama koje su uslijedile dolazi do daljnje devastacije jer se izgradnjom novih grobnica unutar suvremenog mučkog groblja uništavaju srednjovjekovni grobovi. U travnju 1975. godine prvi put na uviđaj s konzervatorima izlaze djelatnici Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika iz Splita te u kolovozu započinju zaštitna arheološka iskopavanja. Tada je istraženo 11 grobova iz razdoblja kasnog srednjeg i ranog novog vijeka, koji su ujedno i jedini dosad objavljeni rezultati istraživanja groblja u Gornjem Muću. No iskopavanja su se nastavila

već sljedeće godine pa je u razdoblju od 1976. do 1994. godine provedeno još 11 istraživačkih kampanja (1976.–1979., 1982., 1984.–1986., 1988., 1991. i 1994. godine). Voditelj prvih istraživanja 1976. i 1977. godine bio je akademik Stjepan Gunjača, ali je iskopavanja nadzirao kustos Mate Zekan, koji i nakon Gunjačina odlaska u mirovinu nastavlja radove na terenu.

Revizijskim iskopavanjima istražen je dio arhitekture za koju se smatra da pripada crkvi u kojoj je stajala oltarna pregrada s imenom kneza Branimira te 304 groba od kojih je 39 sadržavalo nalaze. Opsežna dokumentacija nije još sistematizirana pa predstoji veliki posao objedinjavanja podataka i izrada tlocrta cjelokupne istražene površine, a osobito izrade jedinog tlocrta groblja.

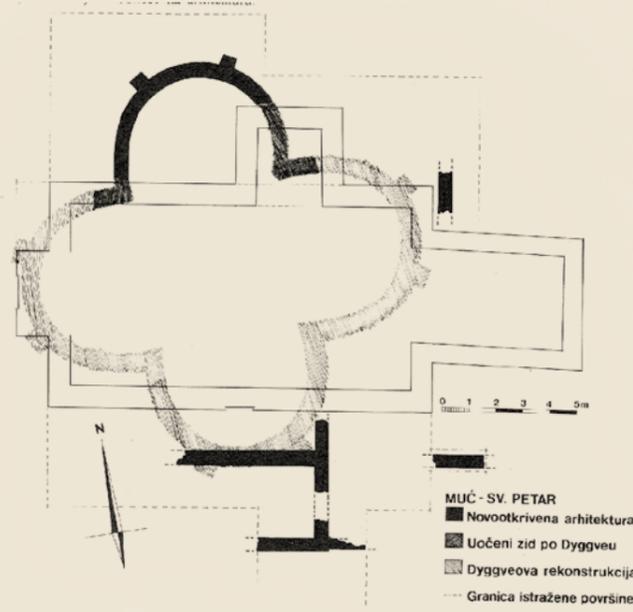
—
Mate Zekan na lokalitetu, 1977. g. (Arhiv MHAS).

CRKVA SV. PETRA – VIŠESLOJNI ARHEOLOŠKI LOKALITET

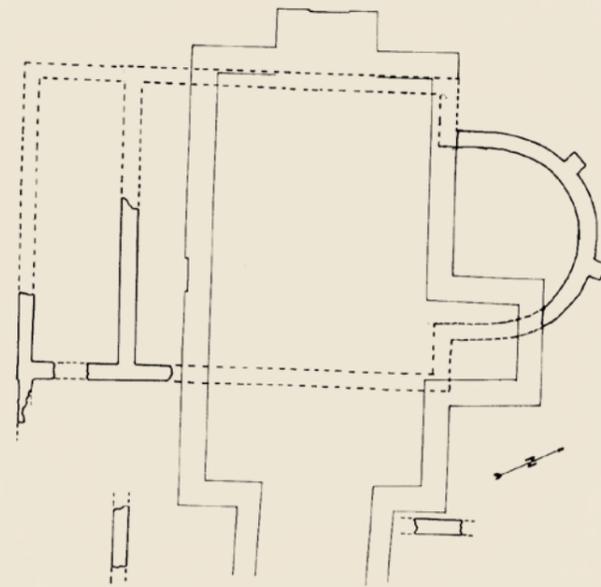
O potpuno opremljenoj crkvi u Muću u Branimirovo doba osim oltarne pregrade svjedoče i otkriveni ostaci oltarne menze, ciborija, pluteja, pilastara i kapitela. Dio natpisa pronađen revizijskim iskopavanjima 1985. godine na kojem se spominje sv. Petar potvrđuje da su kontinuitet srednjovjekovnog titulara naslijedile i sve kasnije crkve te se on zadržao sve do danas. Uz prvu crkvu započinje se ukapati ranofeudalno plemstvo Branimirovog vremena na što upućuje sloj grobova 10.–11. stoljeća. Grobovi ovog sloja sadržavaju bogate nalaze među kojima je nekoliko unikatnih sljepoočničarki s jednom jagodom te velike karičice s koljencima. Također, amuletni privjesak načinjen od životinjske kljove prvi je takav nalaz u jednom ranosrednjovjekovnom grobu na tlu hrvatske kneževine/kraljevine. U jednom oštećenom muškom grobu pronađena je željezna ostruga s garniturom za zakapčanje, koja pripada specifičnoj skupini ostruga proizvedenih tijekom 10. stoljeća u domaćim oružarskim radionicama.

Ukapanje na mućkom groblju kontinuirano se nastavlja kroz čitav srednji vijek o čemu svjedoči sloj grobova 12. i 13. stoljeća koji se izravno nadovezuje na ukope najstarijeg sloja, a potom i sloj grobova pod stećcima iz 14. i 15. stoljeća.

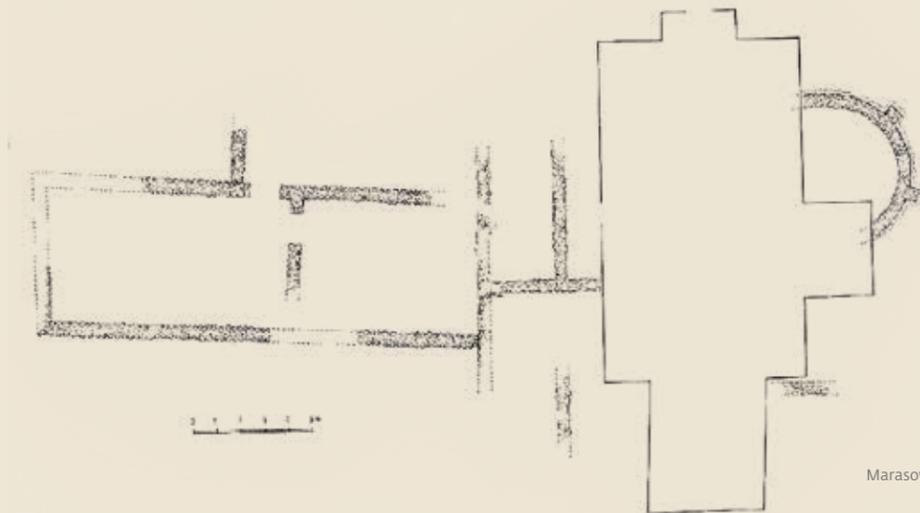
Ostaje nepoznato što se u čitavom tom razdoblju razvijenog i kasnog srednjeg vijeka događalo s crkvom, jer nisu pronađeni ulomci namještaja koji bi upućivali na romaničko ili gotičko razdoblje. Svi nalazi kamenog namještaja govore o samo jednoj fazi opremanja crkvenog interijera i to upravo u doba kneza Branimira. Dokad je crkva zadržala tako uređen unutarnji prostor ostaje zasad nepoznato. Pretpostavlja se da je možda stradala 1096. godine kada je kroz Zminu prošao dio križara na svom putu prema Svetoj zemlji ili u rušilačkom pohodu Mongola 1242. godine. No svakako je najkasnije u 13. stoljeću interijer morao biti preuređen jer je najveći broj ulomaka iz Branimirovog vremena uzidan u obložnice grobova drugog ukopnog sloja na mućkom groblju (12.–13. st.).

Dyggve, Zekan, 1980.

P. Chevalier, 1995.

Marasović, Zekan, 2011.

— Rekonstrukcije tlocrta antičke i srednjovjekovne arhitekture na položaju crkve sv. Petra Apostola.

— Gornji Muć, crkva sv. Petra Apostola i okolno groblje (snimio V. Madiraca).

U 13. stoljeću prvi put se poimenično spominju neki plemići iz Zmine koji su bili iz roda Neorića. U burnim zbivanjima prve polovine 14. stoljeća, u doba učvršćivanja anžuvinske vlasti, plemstvo iz Zmine, pak, pristaje uz Mladena II. Šubića, a nakon poraza u bitci kod Blizne potpada u vazalni odnos prema knezovima Nelipićima. Pokojnici u grobovima s luksuznim nalazima 12. i 13., a napose 14. i 15. stoljeća najvjerojatnije su pripadali zminskom plemstvu koje bilježe povijesni izvori. To se osobito odnosi na sloj grobova s luksuznim trojagodnim naušnicama, a o tome svjedoče i pojedinačni nalazi kasno-srednjovjekovnih ostruga i mača.

Turska vrela u doba osmanske okupacije navode postojanje nahije Zmina polje (*Izmina pole*), a među nahijskim selima je i Hmuć (Muć). Muć je i u to doba naseljen, a crkva sv. Petra, za razliku od brojnih drugih u Dalmaciji, uspijeva ostati neoštećena tijekom čitavog osmanskog razdoblja.

Prvi podatak o izgradnji nove, veće crkve sv. Petra i to na mjestu stare crkve pada u 1761. godinu. Teško je povjerovati da je crkva iz Branimirova vremena mogla preživjeti sve do 18. stoljeća, no za odgovor na ovo pitanje morat će se provesti nova arheološka iskopavanja.

Crkva iz 1761. godine također je kasnije srušena da bi na njezinom mjestu bila sagrađena sadašnja župna crkva, koja je, kako je poznato, kasnije doživjela još nekoliko preinaka.

1.

2.

3.

—
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika – Split
(snimio Z. Alajbeg):

1. Par karičica s koljencima, srebro, gr. 5/1984, 10.–11. st.,
2. Par jednojagodnih naušnica, srebro, gr. 62/1984, 10.–11. st.,
3. Par trojagodnih naušnica, srebro, nalaz iz uništenog groba, 14.–15. st.

PISANA SVJEDOČANSTVA O KNEZU BRANIMIRU

Od svih ranosrednjovjekovnih hrvatskih vladara, najopsežnija su pisana svjedočanstva vezana uz kneza Branimira i razdoblje njegove vladavine. Mnogobrojna i raznolika vrela, koja oslikavaju vrijeme njegove vladavine, potvrđuju da je Hrvatska u drugoj polovini 9. stoljeća zauzimala važno mjesto na političkoj, kulturnoj i civilizacijskoj karti Europe.

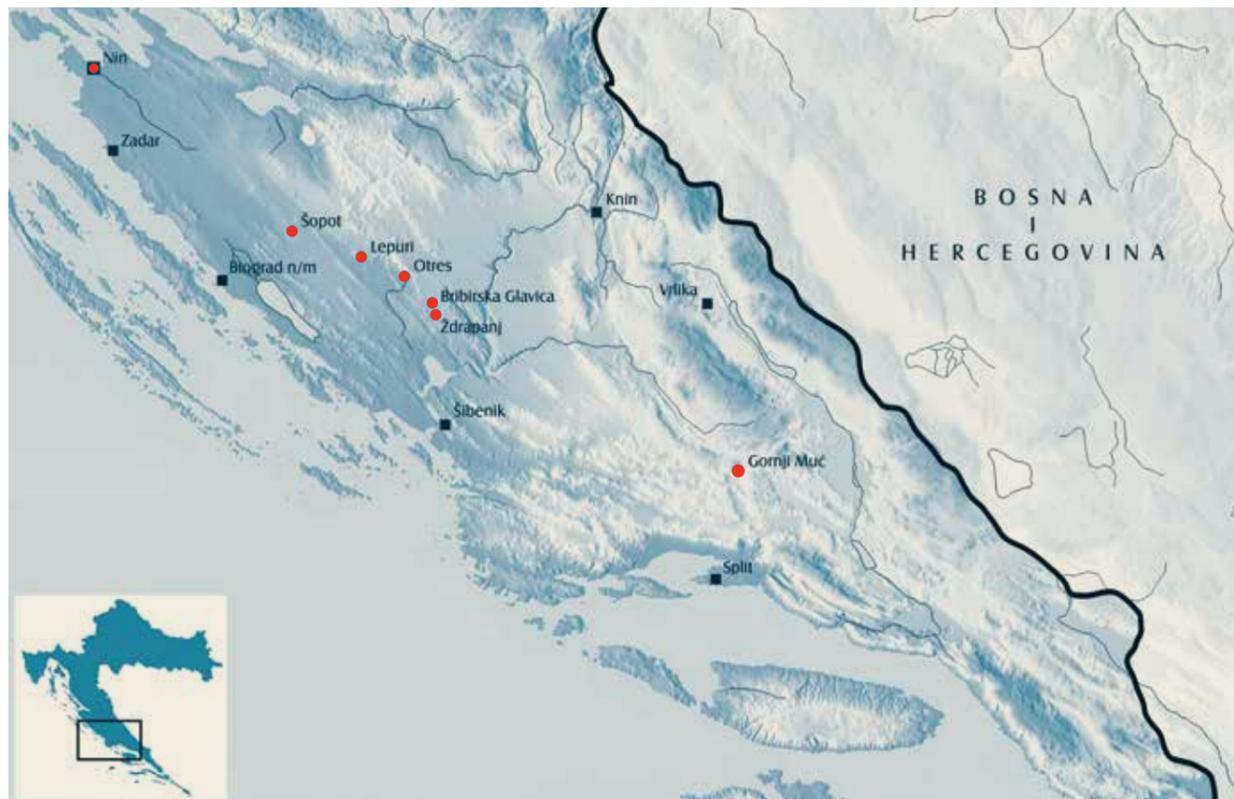

EPIGRAFIČKI SPOMENICI

Do danas je pronađeno sedam kamenih spomenika s uklesanim (potpuno ili djelomično sačuvanim) imenom kneza Branimira, što je ujedno i najveći broj spomenika koje je moguće izravno vezati uz nekog hrvatskog vladara. Ovi spomenici pripadaju dijelovima kamenog crkvenog namještaja starohrvatskih crkava koje nisu u cijelosti očuvane. Starohrvatske su crkve bile bogato ukrašene zavjetne crkve hrvatskih dostojanstvenika koji su ih na različite načine darivali, a taj je čin ponekad zabilježen posvetnim i donacijskim natpisima uklesanim na kamenim oltarnim pregradama. Ovi epigrafički spomenici rezultat su aktivne graditeljske djelatnosti tog vremena, a govore o različitim aspektima srednjovjekovnog života kao što su likovnost, pismenost i duhovnost. Pisani su latinskim jezikom koji je prvi jezik hrvatske pismenosti i osnova hrvatskog srednjovjekovlja.

Ime kneza Branimira je na kamenim spomenicima zabilježeno u formuli datacije (*U vrijeme kneza/gospodara Branimira...*) ili kao ime donatora, što je uočeno na spomeniku iz Šopota kod Benkovca (*Knez Branimir, vojvoda Hrvata namjeravao je...*). Neki od njih pronađeni su tijekom građevinskih radova (Nin, Gornji Muć, Šopot kraj Benkovca), a neki u okviru arheoloških istraživanja (Ždrapanj kraj Skradina, Otres kraj Bribira, Lepuri kraj Benkovca, Bribirska glavica).

—
Ulomci arhitrava i zabata oltarne pregrade iz Šopota kraj Benkovca (Muzej hrvatskih arheoloških spomenika – Split; snimio Z. Alajbeg).

1.

2.

1. Nalazišta kamenih spomenika s uklesanim imenom kneza Branimira (●).
2. Ulomak spomenika s natpisom kneza Branimira s nalazišta Otres, naknadno iskorišten kao kameni okvir srednjovjekovnog groba (Zekan 1993).

DIPLMATIČKA VRELA

PISMA PAPE IVANA VIII.

Pisma pape Ivana VIII. vrijedna su skupina dokumenata očuvanih u prijepisu nastalom krajem 11. stoljeća u skriptoriju benediktinskog samostana Monte Cassino (Italija). Pisma su važan izvor za hrvatsku povijest jer donose informacije o knezu Branimiru i hrvatskoj kneževini u drugoj polovini 9. stoljeća. Danas se čuvaju u Tajnom vatikanskom arhivu (*Archivum Secretum Vaticanum*) i čine dio registra naziva *Epistolae Ioannis VIII.* Registar je pisan uglatom beneventanom (srednjovjekovnim latinskim pismom) i sadrži ukupno 314 pisama upućenih raznim europskim vladarima, crkvenim dostojanstvenicima, kleru i narodima. Među osobama s kojima je papa održavao korespondenciju bili su najugledniji i najutjecajniji svjetovni i crkveni dostojanstvenici. Pretpostavlja se da su izvorna pisma pape Ivana VIII. pisana na papirusu, no kasnije su prepisana na pergamentu koja je ostala sačuvana do danas.

U registru je zavedeno i pet pisama koja su u periodu od 879. do 882. godine bila poslana iz papinske kancelarije prema hrvatskoj kneževini.

Tri pisma upućena su u Kneževinu Hrvatsku istoga dana, 7. lipnja 879.

Prvo pismo odgovor je pape Ivana VIII. na pismo kneza Branimira. Ovo pismo jedan je od najdragocjenijih izvora rane hrvatske povijesti jer u njemu papa Ivan VIII. obavještava Branimira (*Dragom sinu Branimiru!*) kako je njega, njegov narod i njegovu zemlju blagoslovio na oltaru sv. Petra, na misnom slavlju za blagdan Uzašašća Gospodinova. Taj događaj ima veliko značenje u okviru srednjovjekovnih političko-povijesnih procesa jer govori o priznanju jednog hrvatskog kneza i njegove kneževine od najvećeg autoriteta tog vremena te nagoviješta početak samostalnijeg i neovisnijeg razvoja Hrvatske. Zbog važnosti tog događaja, kojim je ranoj hrvatskoj državi prvi put upućeno političko priznanje proisteklo iz diplomatskih nastojanja jednog hrvatskog kneza, danas se 7. lipnja obilježava kao Dan hrvatske diplomacije.

DRAGOMU SINU BRANIMIRU.

...

Naime, kad smo na dan Uzašašća Gospodinova slavili misnu žrtvu na svetomu oltaru blaženoga Petra apostola, s uzdignutim rukama, blagoslovili smo tebe i sav tvoj narod kao i cijelu tvoju zemlju, da ovdje i u vječnosti možeš tijelom i dušom zdrav sretno i sigurno vladati zemljom koju imaš i da bi se poslije smrti na nebesima sretno s Bogom veselio i vječno upravljao.

...

(Ulomak prvog pisma upućenog knezu Branimiru iz kancelarije pape Ivana VIII., 7. lipnja 879. g., prijevod prema Matijević Sokol, Sokol 2005.)

Drugo pismo ponovo je upućeno kao odgovor, i to ninskom biskupu Teodoziju (*Teodoziju, časnom đakonu i izabranom (biskupu) svete ninske crkve*). U pismu papa hvali vjernost tek izabranog biskupa i poziva ga da dođe u Rim i od njega primi biskupsko posvećenje. Iako je posvećenje svog biskupskog statusa prvo dobio od patrijarha u Akvileji, 880. godine Teodozije ipak odlazi u Rim po posvećenje od samog pape Ivana VIII.

Treće pismo upućeno je *Svim časnim svećenicima i svemu narodu*. Pismo je poruka hrvatskom narodu, koji je preko kneza Branimira prisegnuo na vjernost Papinskoj Državi.

Četvrto pismo papa Ivan VIII. šalje tri dana kasnije, 10. lipnja 879. godine i upućuje ga dalmatinskim gradovima pod upravom Bizantskog Carstva, odnosno dalmatinskim biskupima i svećenicima, ali i starješinama i stanovnicima dalmatinskih gradova. U pismu poziva sve navedene da se vrate u okrilje Rimske Crkve i da izaberu nadbiskupa kojega će on posvetiti.

Peto pismo ponovno je naslovljeno na kneza Branimira (*Vrlo odličnom mužu Branimiru, slavnom knezu i dragom našem sinu i svim pobožnim svećenicima i časnim sucima i svemu narodu*). Ovim pismom papa obavještava Branimira da je primio njegova biskupa Teodozija koji mu je usmeno potvrdio vjernost hrvatskog kneza Rimskoj Crkvi. Datira se u period između kolovoza i listopada 881. i kolovoza 882. godine.

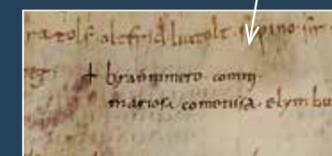
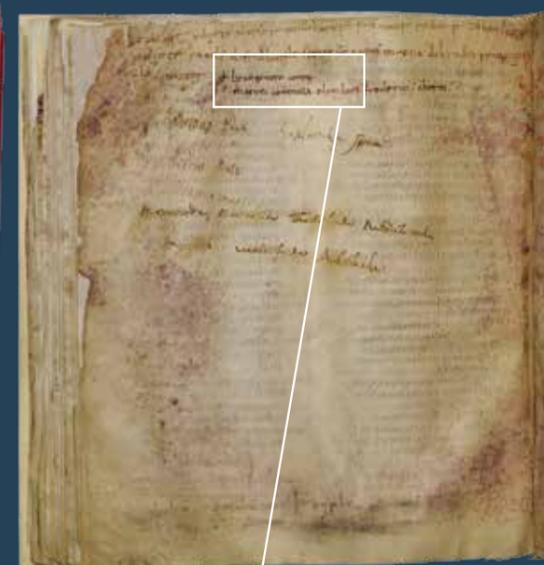
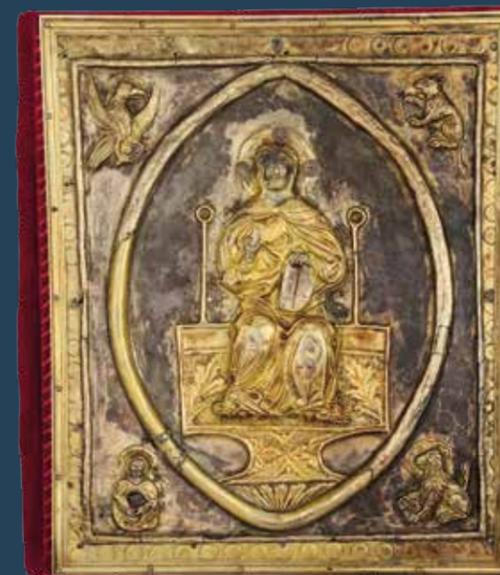

PAPA IVAN VIII. (872.–882.)

Rimski biskup i papa Ivan VIII. smatran je posljednjim velikim papom 9. stoljeća. Izabran je za rimskog biskupa i poglavara Crkve 14. prosinca 872. godine kao nasljednik pape Hadrijana II. Za vrijeme svojeg pontifikata pokazivao je osobiti interes za marginalni prostor tadašnjih dvaju velikih carstava (Franačkog i Bizantskog), jer upravo taj prostor (Hrvatska kneževina, Moravska, Bugarsko kraljevstvo) želi staviti pod izravnu jurisdikciju Rimske Crkve. Kako u tim okvirima traži priliku za izgradnju vlastitog crkveno-političkog položaja, proces uspostavljanja papinskog autoriteta u Hrvatskoj i vrhovništva u pitanjima njene crkvene organizacije počinje uspostavljati već za kneza Domagoja. Njegovo oruđe u ovom pothvatu su poslanici, tj. osobni izaslanici, od kojih se najčešće spominje svećenik Ivan iz Mletaka, kao osoba od povjerenja i poznavatelj slavenskog jezika. Za vrijeme njegova pontifikata poslano je mnoštvo pisama, od kojih su 432 ostala sačuvana. Od tog broja, 39 pisama odnosi se na Hrvatsku, Moravsku i Bugarsku, a njih 11 izravno na događanja u Hrvatskoj i Dalmaciji: dva pisma upućuje knezu Domagoju, jedno kleru i narodu, po jedno knezu Muncimiru i knezu Zdeslavu, jedno bugarskom kralju Mihajlu te pet pisama u vrijeme kneza Branimira. Pisma su sačuvana u kasnijim prijepisima, u kodeksu *Epistolae Iovannis VIII* iz 11. stoljeća i u kodeksu *Collectio Britannica* iz 12. stoljeća.

PISMA PAPE STJEPANA VI.

Pred sam kraj Branimirove vladavine u Hrvatsku stižu i pisma pape Stjepana VI. (885.–891.) od kojih su dva poznata iz kasnijih prijepisa. Dio prvog pisma sačuvan je u *Decretum Iovnis VIII*, zborniku kanona koji je sastavio biskup Ivon (1040.–1117.) u francuskom gradu Chartresu. Drugi dio tog pisma zajedno je s drugim pismom poznat iz prijepisa nastalog u 12. stoljeću i sačuvanog u kodeksu *Collectio Britannica*. U prvom pismu, datiranom u 886./887. godinu, papa kori ninskog biskupa Teodozija, koji je uz ninsku preuzeo i splitsku crkvu te je, suprotno kanonima, u isto vrijeme bio na čelu dviju biskupija. Drugim pismom, datiranim u 887./888. godinu, papa prihvaća Teodozija na splitskoj (nad)biskupskoj stolici, traži od njega da obnovi stare i uspostavi nove crkve, a palij će mu predati kad osobno dođe u Rim. Riječi *obnova* i *gradnja crkava* ne upućuju samo na obnovu crkvene organizacije, već i na obnavljanje i podizanje sakralnih objekata, što potvrđuje u 888. godinu datiran natpis uklesan na kamenom spomeniku iz Gornjeg Muća. Upravo je crkva u Gornjem Muću najjužniji i gradu Splitu najbliži sakralni objekt u kojem je pronađen kameni spomenik s imenom kneza Branimira.

ČEDADSKI EVANGELIJAR

Čedadski evangelijar (*Evangelium Cividalese*, *Codex Foroiulienensis*, *Codex aquileiensis*) je rukopisni kodeks s tekstem evanđelja napisan u 6. ili 7. stoljeću lijepom, umjetnički oblikovanom uncijalom (latinskim pismom). Mjesto nastanka kodeksa nije poznato; do 1409. godine čuvao se u Akvileji, a potom je prenesen u Cividale gdje se nalazi i danas. Na marginama kodeksa zapisana su imena hodočasnika koji su u razdoblju od 8. do 10. stoljeća hodočastili u sjevernu Italiju. Među oko 1500 zapisanih imena nalaze se i ona Karla Velikog (*domnus Karolus imperator*), bugarske kraljevske pratnje te hrvatskih kneževa, kneza Trpimira i njegovog sina Petra, kao i kneza Branimira i kneginje Maruše. Tko je ubilježio njihova imena nije poznato, vjerojatno pripadnici njihove pratnje, a upisana su karolinškom minuskulom kao *Branimero comiti* i *Mariosa cometissa* te pokazuju da su Hrvati već u 9. stoljeću posjećivali znamenita hodočasnička odredišta.

OSTALA DIPLOMATIČKA VRELA

O vladavini kneza Branimira podatke nalazimo i kod mletačkog kroničara Ivana Đakona (?–oko 1018.) koji je bio u službi mletačkog dužda Petra II. Orseola (991.–1009.), a autor je najstarijeg mletačkog ljetopisa Mletačka kronika (*Chronicum Venetum*) u kojem se služio starijim izvorima. Djelo sadrži važne podatke o hrvatskim zemljama u 9. stoljeću, a donosi i zanimljivu informaciju o Branimirovom dolasku na vlast:

„*His diebus quidam Sclavus nomine Brenamir interfecto Sedesc(l)avo ipsius ducatum usurpavit.*“ – „U ovo vrijeme neki Slaven, imenom Branimir, umorivši Zdeslava, prisvojio je njegovu kneževinu.“

Ni jedna isprava izdana od kneza Branimira nije sačuvana, ali na njihovo postojanje ukazuju određeni kasniji izvori. U rukopisu *Mensa episcopalis – Donationales* iz 18. stoljeća nalazi se prijepis isprave hrvatsko-ugarskog kralja Gejze iz 1158. godine, kojom Splitskoj nadbiskupiji daruje selo Srinjine u Mosoru, potvrđujući darovnicu hrvatskog kneza Branimira splitskoj crkvi u doba nadbiskupa Marina (879.–886.). Ime kneza Branimira spominje se i u djelu *Povijest salonitanskih i splitskih nadbiskupa* (*Salonitanorum pontificum atque Spalatensium*, skraćeno: *Historia Salonitana*) Tome Arhidakona (1201.–1268.), splitskog povjesničara iz 13. stoljeća.

— Naslovnica Čedadskog evangelijsara i list na kojemu su zapisani Branimir i Maruša (Museo Archeologico Nazionale, Fondo Codici, Cod. 138, c.102V, Cividale del Friuli).

EUROPA I SREDOZEMLJE U 9. STOLJEĆU

Za hrvatsku i europsku povijest 9. je stoljeće zanimljivo i turbulentno razdoblje. Veliko Karolinško Carstvo nakon smrti Karla Velikog (768.–814.) naglo propada. Ratovi između nasljednika i konstantne diobe nekoć snažnog Carstva Verdunskim sporazumom iz 843. godine dovode do sloma središnje vlasti i njene podjele na tri dijela: Italiju, Istočnu i Zapadnu Franačku. Ovim činom Carstvo gubi jedinstvenost, iako se stvaraju osnove današnjih država Francuske, Njemačke i Italije.

Bizantsko Carstvo je početkom stoljeća iscrpljeno unutarnjim borbama. Godinu 843., osim podjele Karolinškog Carstva, obilježava i propast ikonoklazma (teološke struje 8. i 9. st. koja se protivi štovanju ikona) te s tim i kraj epohe vjerskih borbi u Bizantu. Mirnije razdoblje započinje dolaskom cara Bazilija I. (867.–886.) koji je reorganizacijom države olakšao upravljanje velikim teritorijem. Na istočnim granicama nemilosrdno narsrću Arapi, na balkanskom poluotoku prijetnju predstavljaju Bugari, a kako bi održao mir na Jadranu, car naređuje bizantskim dalmatinskim gradovima da plaćaju tribut hrvatskom vladaru (*tributum pacis*). Veneciji, velikoj trgovačkoj sili koja u ovom razdoblju politički pripada Bizantu, važnost mirne i sigurne plovidbe do

velikih sredozemnih luka je nemjerljiva, stoga nastoji zagospodariti istočnom obalom Jadrana. Međutim, Hrvati i ostali Slaveni nisu prijateljski nastrojeni prema mletačkim nastojanjima da prisvoje more pa često ulaze u sukobe. Kulminacija sukoba odvija se 887. godine, u vrijeme hrvatskog kneza Branimira, kad su u bitci kod Makarske Mlečani poraženi te im je sporazumom prolaz kroz more istočnog Jadrana dopušten samo uz naknadu.

Ovo su razdoblje obilježili i odnosi dvaju crkvenih središta: Rimske crkve na čelu s papom i Bizantske koja nastoji zadobiti neovisniji položaj svoje crkve i patrijarha u Carigradu. Rimska je crkva nastojala očuvati jedinstvo Karolinškog Carstva i autoritet Karolinga, ali u tome nije bila uspješna. U isto vrijeme želi održati univerzalizam po kojem je papa poglavar svih kršćana i ima zadnju riječ u crkvenim pitanjima i na Zapadu i na Istoku, dok carigradska patrijaršija želi dokazati i održati svoju samostalnost. Do smirivanja crkvenih odnosa došlo je krajem 9. stoljeća sinodom u Carigradu, a prethodni događaji imat će značajan utjecaj na crkveni raskol koji će se tek dogoditi u 11. stoljeću. Istovremeno, oba centra šire utjecaje nad novostvorenim državama Europe kroz misionarski rad i

— Europa i Sredozemlje u drugoj polovini 9. stoljeća.

intenzivnu korespondenciju prema vladarima novostvorenih država (Velikomoravska kneževina, Kneževina Hrvatska, Srbija, istočnojadranske Sklavinije i Bugarski kanat).

Još dvije osobe koje su u 9. stoljeću, uz vladare i papu, iznimno važne za ovo područje su braća Konstantin (Čiril) i Metod. Njihovo misionarsko djelovanje među slavenskim zajednicama, potaknuto iz Carigrada, rezultiralo je razvitkom liturgije na slavenskom jeziku (glagoljici i ćirilici). Glagoljica, pismo koje je za slavenski jezik sastavio Konstantin, poslužila je za prijevod evanđelja čime se utemeljila crkvenoslavenska književnost na narodnom jeziku. Novo pismo potvrđeno je u svakoj slavenskoj zemlji, ali je opsegom korištenja i trajanjem (do sredine 19. stoljeća) najdublji trag ostavila na hrvatskom prostoru. Koristila se u Istri, Hrvatskom primorju i Dalmaciji, ali i u Lici i Krbavi te Hercegovini.

NOVE BARBARSKE PROVALE

U prvim desetljećima 9. stoljeća započeo je još jedan val barbarskih provala koje su trajale više od stoljeća. Glavni su protagonisti bili Arapi/Saraceni, Vikinzi/Normani i Mađari koje je primarno zanimala pljačka i stjecanje materijalnih dobara, a tek sekundarno osvajanje i nastanjivanje novih prostora. Njihovi su napadi bili razorni, a prostor Sredozemlja postao je nesiguran za plovidbu jer su predstavljali stalnu prijetnju trgovačkom brodogovlju.

Arapi osvajaju Siciliju, Sardiniju i Korziku te južne dijelove Apeninskog poluotoka, odakle stalno napadaju istočnu obalu Jadrana. Tek su od kraja 9. stoljeća postupno potisnuti sa sjevernih obala Sredozemlja.

Vikinzi/Normani su kao gospodari mora napadali velik broj sadašnjih europskih zemalja. Krenuvši iz svoje skandinavske domovine najgore su pogodili Britansko otočje i Francusku, a prema skandinavskoj predaji došli su i do obala Sjeverne Amerike (oko 1000. godine). U drugoj polovini 9. stoljeća prodiru i do Sredozemlja, a krajem istog stoljeća počinju osnivati stalne baze na Sredozemlju. Prvi teritorijalni posjed stekli su u Italiji na području Napulja, a hrvatskoj su povijesti zanimljivi jer su, tijekom napada na istočnu obalu Jadrana 1075. godine, zarobili, izvorima nepoznatog, hrvatskog vladara.

U Panonskoj nizini na povijesnu scenu dolaze Mađari – nomadi, sposobni konjanici i ratnici. Od 862. godine povremeno prodiru u Europu ratujući kao plaćenici na strani Franaka, Bizanta, ali i Velikomoravljana. Pljačkaju zapadnom Europom koristeći nemoć Karolinškog Carstva, a trajno ih zaustavlja tek pobjeda njemačkog kralja i cara Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti, Otona I. (936.–963.; car, 963.–973.) u bitci na Leškom polju (Lechfeld) kod Augsburga 955. godine, što je uvjetovalo smirivanje i trajno naseljavanje Mađara u Karpatskoj kotlini. Iako su provaljivali i krajem 9. stoljeća, snažniji mađarski angažman se na hrvatskom prostoru očituje tek početkom 11. stoljeća.

Arheološki muzej u Zagrebu
-TEMPORBUS DOMNO BRANIMIRO-
Arheološki muzej u Zagrebu
Arheološki muzej u Zagrebu

Branimirov natpis u tisku i na izložbama
(Arheološki muzej u Zagrebu, Odjel za dokumentaciju).

IZLOŽBA III

Pleterni ornamentika je reljefna dekoracija na kojoj osnovni element, jednotačni ili višetračni prutić, tvori najrazličitije geometrijske ornamente (od jednostavnog uzla, preko pletenice, do složenih motiva mreže), često u kombinacijama sa životinjskim (ptica, lav) ili biljnim ornamentom (lozice, palmete), ali i drugim motivima (rozeta, križ); ljudski lik je rijedak. (Likovni leksikon, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2014.)

Pleter ili pleterni ukras označavaju pojam prepleta, odnosno spletenosti kroz dvije, tri ili više traka koje tvore različite oblike. Prepleti su najčešće geometrijskog oblika poput osmica, kružnica (medaljona), prepletene dijagonale, pletenice, pravokutnika, perca ili križeva, a ponekad je u prepletima kombinirano više elemenata. Preplet se pojavljuje na različitim materijalima: kamenu, keramici, metalu, drvu i tkanini. Osim ukrasne funkcije, u različitim kulturama sadrži i različita značenja: u bliskoistočnoj mitologiji predstavlja simbol vode i zmije, a u keltskoj umjetnosti simbolizira isti pojam kao i Urobor (grč. *Ouroboros*) – beskonačnost i vječno obnavljanje. Pleterni motiv je često korišten na širokom području Europe, Azije i sjeverne Afrike; od Španjolske do Mađarske, područja Sredozemlja, do Armenije i Gruzije, kao i u ostalim dijelovima svijeta, iako slabije zastupljen.

Početak nastanka pleternog ukrasa teško je odrediti, iako najranije primjere nalazimo na sumerskim okruglim i valjkastim pečatima (3. tis. pr. Kr.), na sirijskoj gliptici, a od željeznog je doba (oko 800. g. pr. Kr. do 1. st.) prisutan i u Europi. Čest je motiv i u etruskoj umjetnosti, a u rimsko vrijeme doživljava procvat u obliku ukrasnog obruba mozaika koji su ukrašavali podne površine javnih i privatnih građevina poput ljetnikovaca (*villa rustica*). Tijekom tzv. Velike seobe naroda u Europi (4.–7. st.), germanske i nomadske populacije naseljavaju nova područja u Europi stoga nastaje tzv. *barbarska umjetnost*. Nositelji ove umjetnosti su germanska plemena, među koje ubrajamo i Langobarde koji kroz Panoniju 568. godine stižu u Italiju, gdje je pod utjecajem

rimске kulture nastao jedan od stilova kojega karakteriziraju prikazi shematiziranih životinja u kompleksnim prepletima. U predromaničko i ranoromaničko doba Europe i Sredozemlja (kraj 8. do 11. st.), pleterom su ukrašavani dijelovi crkvene arhitekture i crkvenog namještaja. U Irskoj i Britaniji se tijekom ranog srednjeg vijeka, od 8. do 10. stoljeća (u Irskoj čak do 12. st.) razvija umjetnički pravac nazvan *inzularna* ili *otočka umjetnost*. Ona nastaje kao spoj kulturne ostavštine rimske umjetnosti, rada kršćanskih misionara i umjetničkih impulsa iz *barbarske umjetnosti*. U ovome umjetničkom izričaju naglasak je stavljen na ornamentiku pletera i raznolikih geometrijskih prepleta koji su uvijek u vezi s kršćanskom simbolikom. Slična se pojava javlja i na području Skandinavije gdje nastaje *vikinška umjetnost* s različitim stilovima. Na području Bliskog istoka pleter u srednjem vijeku uživa veliku popularnost. Na području Egipta je vrlo popularan i rasprostranjen među koptskim kršćanima, kao i na prostoru Armenije i Gruzije gdje je korišten kao ukras kamenih crkvi u razdoblju od 11. do 13. stoljeća. Armenski hačkar (*Khachkars*) termin je za kamene spomenike s reljefnim prikazima križeva okruženim raznim geometrijskim ukrasima, najčešće kompleksnom pleternom ornamentikom. Hačkari se prvi put pojavljuju u 9. stoljeću, ali tradicionalna izrada ovih spomenika postoji i danas, tako da je na području Armenije moguće pronaći više od 50 000 spomenika.

Na jadranskom se priobalnom području u ranom srednjem vijeku, vremenu stvaranja hrvatske kneževine, osobito razvija bogata graditeljska djelatnost, usporedno s kojom

Cilindrični pečat od hematita i njegov otisak na glini koji prikazuje vladara koji stoji ispred sjedećeg božanstva; iza božanstva prikaz je pleternim ukrasom podijeljen u dva dijela, u gornjem se nalaze četiri osobe od kojih prva drži iskrivljeno žezlo, a u donjem se nalazi sfinja. Iza vladara stoji božanstvo zaštitite; Sirija, 19.–17. st. pr. Kr. (Neumann 2016).

1.

2.

cvjeta i klesarsko umijeće o kojem svjedoče brojni ostaci kamenog crkvenog namještaja i arhitektonskih ukrasa. U razdoblju predromaničke umjetnosti (često se naziva i umjetnost kršćanstva), pleterni ukras koji raskošno prekriva najistaknutije dijelove kamenog namještaja daje temeljni ugođaj crkvama. Geometrijskoj beskonačnosti pletera klesar dodaje biljne elemente: lozice, palmete i rozete, a na dijelove spomenika stavlja križ uz kojeg su smještene ptice koje simbolički zoblju grozdove božanske riječi. Jedan od popularnijih motiva predstavlja i *Salomonov čvor*. Ovaj kršćanski motiv, isklesan od tri trake u vezu koja nema početak ni kraj, simbolizira nepodijeljeno jedinstvo dviju naravi u Kristu. Suvremena istraživanja pokazala su kako su površine ispunjene pleterom bile obojene tamnocrvenom, modrozelenom, žutozlatnom i sivom bojom. Ljudski lik prikazuje se tek u romaničkom razdoblju, kad nastaju djela koja svjedoče o izgledu onovremenih dostojanstvenika i pripadnika Kneževine. U ovom je slučaju važno spomenuti ploču krstionice s reljefnim prikazom vladara na prijestolju, dva čovjeka i pleternim ukrasom u motivu osmica iz krstionice sv. Ivana Krstitelja u nekadašnjem Jupiterovom hramu Dioklecijanove palače (Split, sredina i druga polovina 11. st.). Proučavanjem spomenika hrvatske predromanike i rane romanike moguće je, prema karakteristikama ukrasa, prepoznati rad nekolicine klesarskih radionica iz dalmatinskih gradova i zaleđa koje su svojom vještinom i inovativnošću obilježile ranosrednjovjekovnu hrvatsku kulturnu baštinu. Brojni kameni spomenici svojom ljepotom ukrasa i oblikovanja svjedoče o bogatom društvenom, kulturnom i političkom životu u vremenu vladavine hrvatskih vladara od 9. do početka 12. stoljeća.

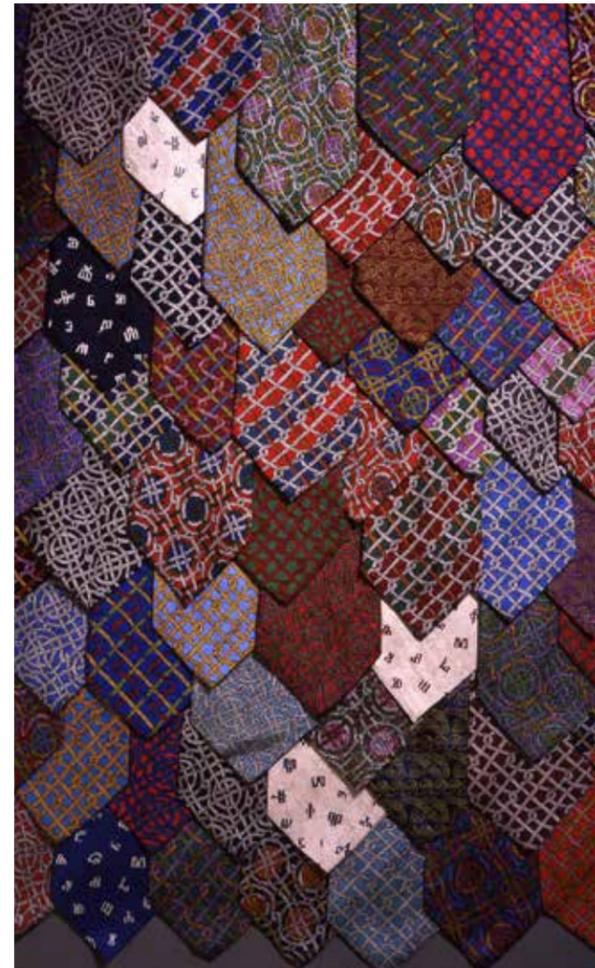
Iako su ostaci pleterne ornamentike brojniji u jadranskom pojasu i njegovom zaleđu, pojavljuju se i u ostalim krajevima Hrvatske (i susjednih zemalja): u Lici, Hrvatskom zagorju, Posavini i Srijemu. Kameni spomenici, ulomci oltarnih pregrada i kamenog crkvenog namještaja s pleternim ukrasom su u posljednjih sto godina pronađeni slučajno ili tijekom arheoloških istraživanja na nalazištima Sisak, Lohor, Rudina, Beli Manastir i Ilok.

Pleter se kao jedinstven i univerzalni motiv koristio i nakon 12. stoljeća, iako u manjoj mjeri, u čemu je moguće prepoznati pad njegove popularnosti. U drugoj polovini 19. stoljeća, točnije 1871. godine, u Gornjem Muću kraj Splita otkriven je spomenik čiji je pronalazak probudio interes za istraživanjem nalazišta iz razdoblja ranosrednjovjekovne Hrvatske, a s njima se i motiv pletera prepoznaje kao dio ranosrednjovjekovne hrvatske baštine. Od ovog razdoblja nadalje motiv pletera će polako, ali sigurno, postati jedan od najčešće korištenih simbola hrvatske državnosti, ali i ukrasni motiv koji u suvremeno doba postaje sve popularniji kao motiv u umjetničkim i zanatskim obrtima, ali i svakodnevnom životu. Navedene pojave pokazuju ukorijenjenost pletera u našem društvu u kontekstu motiva koji predstavlja značajni dio naše daleke prošlosti, ali i sadašnjosti.

Pleter je jedinstven, univerzalan motiv koji ne pripada samo i isključivo hrvatskoj, već i europskoj, ali i svjetskoj kulturnoj baštini. Iako našu nacionalnu baštinu čini jedinstvenom, on ju čini zajedničkom, u čemu i leži njegova najveća vrijednost.

1. Ulomak pilastra ili pluteja ukrašen kompozicijom niza troprutih „osmica“, Knin – Kapitul / crkva sv. Bartolomeja, treća četvrtina 10. st. (KSS-795; snimio I. Krajcar).

2. Detalj rimskog mozaika s motivom Salomonovog čvora, Eufrazijeva bazilika, Poreč (Meder 2003).

1.

2.

1. Linija Baština, dizajn kravata; Željko Kovačić, 1992.–1993. (proizvodnja Kravata Croata; snimio S. Novković).

2. Linija Baština, dizajn kožne galanterije; Željko Kovačić, 1993. (proizvodnja Steffi; snimio S. Novković).

POPIS LITERATURE

ARHIVSKA GRADA

Arhiv AMZ, sign. 35, Arhiv lokaliteta, Muć

Arhiv MHAS

Arhiv MHAS, Muć, 2011.

LITERATURA

Babić 2010

I. Babić, O reljefu s prikazom kralja iz Splitske radionice, *Archaeologia Adriatica 4/1*, 2010, 203–215.

Batović (ed.) 2002

Š. Batović (ed.), *Hrvatska u doba kneza Branimira*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Benkovcu 12. lipnja 1998. godine, Matica hrvatska, 2002.

Bekić 2002

L. Bekić, *Ilirski i rimski Andetrij*, neobjavljeni magistarski rad, 2002.

Bilić (ed.) 2014

J. Bilić (ed.), *Likovni leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2014.

Bologna 1988

G. Bologna, *Illuminated Manuscripts, The book before Gutenberg*, Thames and Hudson, 1988.

Bošković, Doračić 2009

D. Bošković, D. Doračić, *Mačevi viteškog doba u Hrvatskoj, Mačevi razvijenog i kasnog srednjeg vijeka u zbirci oružja Hrvatskog povijesnog muzeja u Zagrebu / Swords of the chivalric period in Croatia, Swords of the High and Late Middle Age from the Arms collection of the Croatian History museum in Zagreb*, Hrvatski povijesni muzej, 2009.

Brunšmid 1912

J. Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu. Dio II. Spomenici srednjega i novoga vijeka, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva* 12, 1912, 129–176.

Budak 1994

N. Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.

Burić 1988

T. Burić, Ranosrednjovjekova skulptura s Kapitula kod Knina, *Starohrvatska prosvjeta* 18, 1988, 91–117.

Buzov 1991

M. Buzov, Mozaička dekoracija u kasnoantičkoj arhitekturi na istočnoj obali Jadrana, *Prilozi* 8, 1991, 47–94.

Chevalier 1995t

P. Chevalier, Ecclesiae Dalmatiae, L'arhitecture paleochrétienne de la province romaine Dalmatie (IVe–VIIe s.), *Salona* 2, Ecole Française de Rome, 1995.

Coupland 1990

S. Coupland, Money and coinage under Louis the Pious, *Francia* 17/1, 1990, 23–54.

Čukman Nikolić, Šimat, Lukšić (eds.) 1992

I. Čukman Nikolić, M. Šimat, T. Lukšić (eds.), *Od Nina do Knina. Iz hrvatske spomeničke baštine od 9. do 11. stoljeća*, Muzej Mimara, 1992.

Delonga 1996

V. Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika–Split, 1996.

DOC 3/1

DOC 3/1 – P. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, Volume Three: Leo to Nicophoros III 717–1081, Part 1: Leo III to Michael III (717–867), Dumbarton Oaks, 1993.

Filipec 2015

K. Filipec, *Donja Panonija od 9. do 11. stoljeća*, Univerzitet u Sarajevu, 2015.

Fisković (ed.) 1997

I. Fisković (ed.), *Tisuću godina hrvatskog kiparstva*, Muzejsko Galerijski Centar, 1997.

Ghica, Milošević, Uroda, Džino 2016

V. Ghica, A. Milošević, N. Uroda, D. Džino, Arheološki projekt Varvaria/ Breberium/Bribir u 2015. godini / Varvaria/Breberium/Bribir archaeological Project. The 2015 Excavation Season, *Starohrvatska prosvjeta* 43, 2016, 9–47.

Goldstein, Grgin 2006

I. Goldstein, B. Grgin, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Novi Liber, 2006.

Goss 2007

V. P. Goss, *Stotinu kamenčića izgubljenoga raja. Romanička skulptura u muzejima i zbirkama između Save i Drave*, Arheološki muzej u Zagrebu, 2007.

Gunjača 1956

S. Gunjača, Ostaci starohrvatske crkve sv. Cecilije na Stupovima u Biskupiji kod Knina, *Starohrvatska prosvjeta* 5, 1956, 65–127.

Haseloff 1979

G. Haseloff, *Kunststile des Frühen Mittelalters, Völkerwanderungs- und Merowingerzeit*, Württembergischen Landesmuseums Stuttgart, 1979.

Horvat 1954

A. Horvat, O Sisku u starohrvatsko doba na temelju pisanih izvora i arheoloških nalaza, *Starohrvatska prosvjeta* 3, 93–104.

Horvat 1962

A. Horvat, Rudine u požeškoj kotlini - ključni problem romanike u Slavoniji, *Peristil* 5, 1962, 11–27.

Jakšić 2015

N. Jakšić, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Književni krug, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika–Split, 2015.

Jakšić 1997

N. Jakšić, Croatian Art in the Second Half of the Ninth Century, *Hortus Artium Medievalium* 3/3, 1997, 41–54.

Jarak 2013

M. Jarak, *Crkvena arhitektura 7. i 8. stoljeća. Uvod u studij predromanike*, Književni krug, 2013.

Jareb 2010

M. Jareb, *Hrvatski nacionalni simboli*, Alfa, Hrvatski institut za povijest, 2010.

Jelovina 1976

D. Jelovina, *Starohrvatske nekropole*, Čakavski sabor, 1976.

Josipović 2012

I. Josipović, Dva ranosrednjovjekovna ciborija iz Lepura kod Benkovca, u Šeparović, T. (ed.), *Zbornik radova sa Znanstvenog skupa Dani Sjepana Gunjače 2: Hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština, Međunarodne teme, Split*, 18. –21. listopada 2011, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika–Split, 2012, 49–62.

Jurčević 2016

A. Jurčević, *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, neobjavljeni doktorski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2016.

Jurić 2011

I. Jurić, *Položaj i granice*, u Pavić, P. et al. (ed.), *Župa sv. Petra Apostola Muć Gornji*, Župa sv. Petra Apostola, Muć Gornji, 2011, 13–15.

Jurković 1983

M. Jurković, Prilog proučavanju pleterne skulpture na području poluotoka Pelješca, *Starohrvatska prosvjeta* 13, 1983, 165–184.

Karaman 1942

Lj. Karaman, O spomenicima VII i VIII stoljeća u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 22–23, 1942, 73–113.

Kužić 2000

K. Kužić, Plemići s područja župe Zmina u srednjem vijeku, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 17, 2000, 5–15.

Lasić 1995

V. D. Lasić, *Pleterni ukras od najstarijih vremena do danas: njegov likovni oblik i značenje*, ZIRAL 68, Croatian Franciscan Press, 1995.

Ljubić, Rački 1874

Š. Ljubić, F. Rački, Pisan spomenik iz dobe hrvatskog vojvode Branimira, *Rad JAZU* 26, 1874, 92–108.

Matijević Sokol, Sokol 2005

M. Matijević Sokol, V. Sokol, *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*, Biblioteka Croatica, 2005.

Meder 2003

J. Meder, *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*, Ministarstvo Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2003.

Milošević (ed.) 2000

A. Milošević (ed.), *Hrvati i Karolinzi* 1–2, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika–Split, 2000.

Mirnik 2007

I. Mirnik, Četiri primjerka karolinškog novca u numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu, *Starohrvatska prosvjeta* 34, 2007, 89–104.

Mirnik 2010

I. Mirnik, Dopisivanje don Mije Jerka Granića iz Muća Gornjeg s don Šimom Ljubićem u Zagrebu, u Šeparović, T. (ed.), *Zbornik radova sa Znanstvenog skupa Stjepan Gunjača i hrvatska povijesno-arheološka baština 1, Split*, 3.–6. studenog 2009., Muzej hrvatskih arheoloških spomenika–Split, 2010, 63–92.

Neumann 2016

G. Neumann, *Altorientalische Siegel und Keilschriftdokumente im Archäologischen Museum der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Die Stiftung der Sammlung Tono Eitel*, Altertumskunde des Vorderen Orients 20, Veröffentlichungen des Archäologischen Museum der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster 6, Ugarit-Verlag, 2016.

Oreb, Zekan 1979

F. Oreb, M. Zekan, Zaštitno iskopavanje srednjovjekovne nekropole oko crkve sv. Petra u Muću Gornjem, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 5, 1979, 215–225.

Pavić et al. 2011

P. Pavić et al. (ed.), *Župa sv. Petra Apostola, Muć Gornji*, Župa sv. Petra Apostola, Muć Gornji, 2011.

Petrinec 2009

M. Petrinec, *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika–Split, 2009.

Petrinec, Jurčević 2015

M. Petrinec, A. Jurčević, Crkvina – Biskupija Insights into the Chronology of the Site from Late 8th to 15th Century, u Vicolja-Matijašić, M. (ed.), *Swords, Crowns, Censers and Books. Francia Media - Cradles of European Culture, Center for Iconographic Studies Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka*, 2015, 327–372.

Rapanić 1981

Ž. Rapanić, Bilješka uz četiri Branimirova natpisa, *Starohrvatska prosvjeta* 11, 1981, 179–190.

Rapanić 1986

Ž. Rapanić, Istočna obala Jadrana u ranom srednjem vijeku, Povijesna i povijesnoumjetnička razmatranja, *Starohrvatska prosvjeta* 15, 1986, 7–30.

Rapanić 1987

Ž. Rapanić, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Logos, 1987.

Raukar 1997

T. Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*, Školska knjiga, 1997.

Stipčević 1963

A. Stipčević, *The Art of the Illyrians*, Edizioni del Milione, 1963.

Supičić (ed.) 1997

I. Supičić (ed.), *Hrvatska i Europa; kultura, znanost i umjetnost 1, Srednji vijek (VII. – XII. stoljeće)*, *Rano doba hrvatske kulture*, AGM, 1997.

Šeper 1955

M. Šeper, Prilog datiranju starohrvatskih spomenika pleterne dekoracije, *Arheološki vestnik* 6/1, 1955, 50–58.

Tadin 1980

M. Tadin, Iz prošlosti Muća, *Crkva u svijetu* 15, 52–73.

Trako Poljak 2016

T. Trako Poljak, *Hrvatski simbolički identitet: značenje nacionalnih simbola iz perspektive hrvatskih građana*, TIM press, 2016.

Zekan 1980

M. Zekan, Prilog proučavanju arhitekture iz koje potječe natpis kneza Branimira u Muću Gornjem / A Contribution to the Study of Architecture with the Inscription of Duke Branimir in Muć Gornji, u Erceg, I., Horvat, A., Mažuran, I., Suić, M. (eds.) *Gunjačin zbornik*, 1980, 133–140.

Zekan 1993

M. Zekan, Pet natpisa kneza Branimira s posebnim osvrtom na nalaz iz Otresa, *Kačić* 25, 1993, 405–420.

Zekan 2008

M. Zekan, *Vizionarova misija: fra Aloysius (Lujo) Marun (1857.–1939.) utemeljitelj hrvatske nacionalne arheologije / The visionary's mission: fra Aloysius (Lujo) Marun (1857–1939) the founder of early Croatian archaeology*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika–Split, 2008.

Zekan 2011a

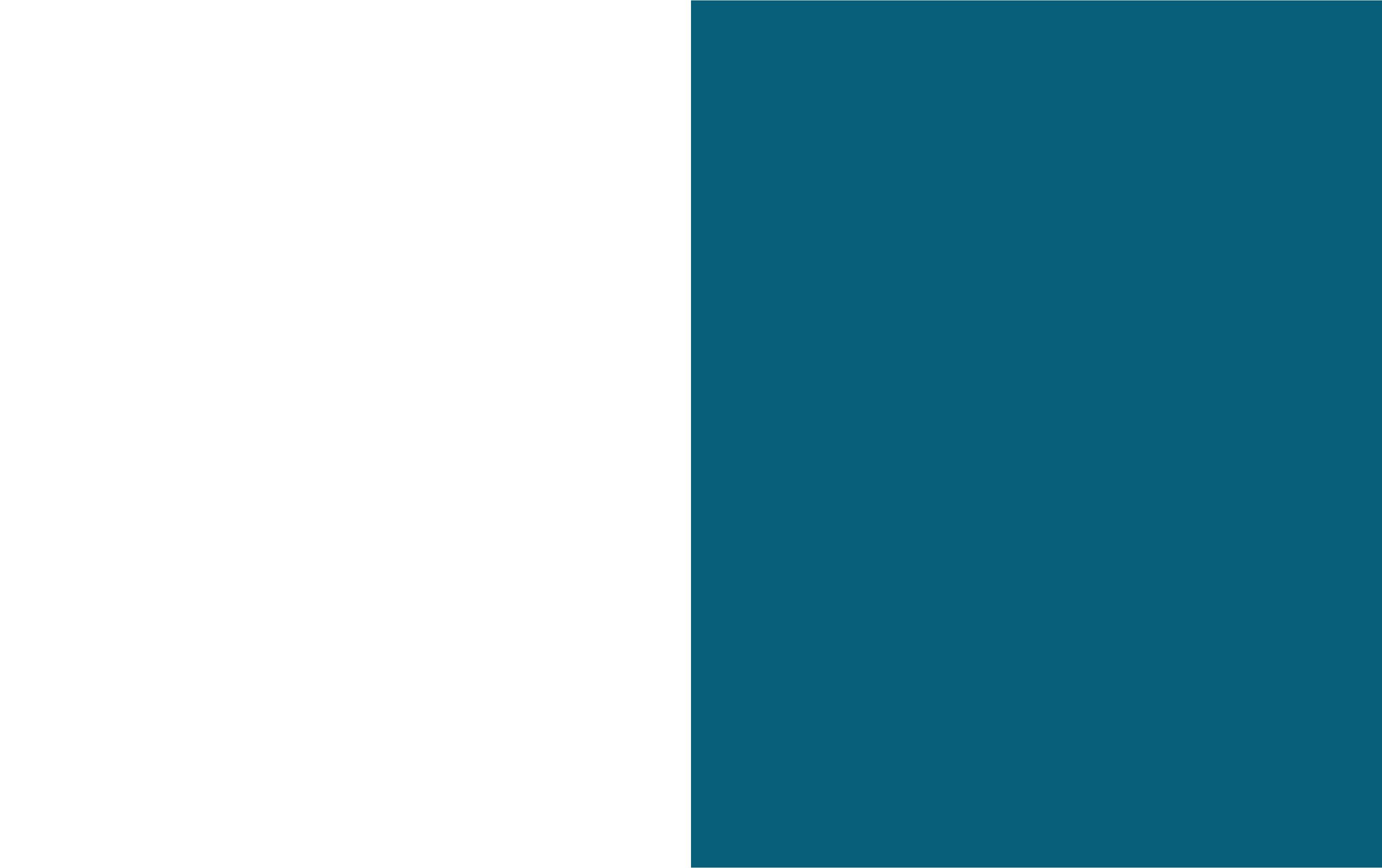
M. Zekan, Srednjovjekovno kulturnoumjetničko naslijeđe Muća Gornjeg – arheološka baština, u Pavić et al. (ed.) *Župa sv. Petra Apostola Gornji Muć*, 2011, 295–303.

Zekan 2011b

M. Zekan, Uz 125. obljetnicu otkrića natpisa kneza Branimira u Muću Gornjem (1871.–1996.), u Pavić et al. (ed.) *Župa sv. Petra Apostola Gornji Muć*, 2011, 304–309.

Zekan, Kovačić 1988

Temporibus domno Branimero, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika–Split, 1988.

ANNOXRSREPVGAPFVSISL

ETVIIIQNDI